

SZÁZ GEPIDA HÁZ – A RÁKÓCZIFALVI GEPIDA TELEPÜLÉS SZERKEZETE

MASEK ZSÓFIA*

Absztrakt: Az elemzett lelőhely (Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely) gepida kori településének feldolgozása nagy kiterjedése miatt új módszertani megközelítéseket igényel. A tanulmány célja a település szerkezetének vizsgálata, kiemelve a részben földbe mélyített épületek szerkezeti sajátosságait, amely számos önálló szempontot adhat a település kronológiai fázisainak meghatározásához is.

Kulcsszavak: Kárpát-medence, Jász-Nagykun-Szolnok megye, gepida kor, településkutatás, veremházak, módszertan

BEVEZETÉS

A Rákóczifalvától (Jász-Nagykun-Szolnok megye) délre elterülő tiszai árteret a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése részeként a Tisza hullámteréhez kapcsolták. A töltésáthelyezés miatt szükséges megelőző régészeti feltárások során az ELTE Régészettudományi Intézete 2006–2007 során tárta fel Rákóczifalva-Bagi-földek 5. és 8. lelőhelyek nyomvonalba eső területét.¹ Ezek egy nagy kiterjedésű, összefüggő felszínné váltak, a köztük húzódo fiatal akácos területe a 8A. megjelölést kapta.² A több korszakos lelőhelyen összesen 2062 régészeti jelenség 2611 stratigráfiai egységét tárták fel 94 979 m²-en. A régészeti jelenségek keletkezése neolitikus (AVK 3–4. fázis és szakálháti kultúra), rézkori (bodrogkeresztúri-tiszapolgári kultúra, kistréparti csoport, hunyadihalmi kultúra), késő bronzkori, szarmata, gepida, avar, késő középkori és kora újkori – újkori volt (1. kép 1; 6. kép 2).³

Szaktervezésben a nyugati (5.) lelőhelyrészén feltárt késő szarmata – hun kori telepü-

lés pusztulási horizontjának kerámiaanyagát elemeztem.⁴ A sűrű késő szarmata – hun kori településrésztől, valamint az avar kori településtől eltekintve, a településobjektumok bizonytalan helyszíni keletkezése miatt korábban nem volt átlátható a lelőhely népvándorlás kori településszerkezete. Az anyagfelvétel előrehaladtával jelenleg arra tehetek kísérletet, hogy a gepida kori települést egy egységként kezelve, annak szerkezetét elemezzem. A gepida településen a szuperpozíciók alapján több horizont mutatható ki, és ugyanez tükröződik a leletanyagban is. Azonban a gepida koron belüli kronológiai szempontokat az elemzéshez jelenleg még nem lehet figyelembe venni, mert a kerámiaanyag elemzése még nem készült el. A tanulmány eredményei ennek fényében előzetesnek tekintendők. Ezt talán ellensúlyozza, hogy körvonalaiiban így is megismerhető annak a lelőhelynek a képe, amely vagy a legnagyobb, vagy a második legna-

* MTA BTK Régészeti Intézet, H-1014, Budapest, Úri u. 49. masek.zsofia@btk.mta.hu és masekzso@gmail.com

¹ A tanulmány az NKFI/OTKA NK-111-853 sz. pályázat keretei közt készült.

² A továbbiakban a teljes feltárt területet, mint egy lelőhelyet említem.

³ SZABÓ–SEBŐK 2007, 260–261; KOVÁCS–VÁCZI 2007, 261; KOVÁCS ET AL. 2007, 261–262; KOVÁCS ET AL. 2008, 266–267.

⁴ Összefoglalóan ld. MASEK 2012.

gyobb feltárt 5–6. századi település az Alföldön és a Kárpát-medencében is.⁵

A lokális késő szarmata kerámiaanyag tüzetes ismerete nélkül a gepida településhorizont leválasztása megoldhatatlan feladat lett volna. Ez elsősorban a késő szarmata házi kerámia anyag típusainak ismeretére vonatkozik, de a finomkerámia, valamint a kézzel formált kerámia között is akadnak olyan töredékes, illetve átmenetinek tűnő anyagok, amelyek besorolása csak a helyi szarmata anyag feldolgozása után tisztázható megnyugtatóan.

Kisebb mértékben ez az avar korral való kapcsolatra is igaz, de ezt a helyzetet megkönnyítette, hogy az avar kori települést Kondé Zsófia 2012-ben szakdolgozat keretében feldolgozta.⁶ Ezért azt a megoldást választottam, hogy amely leletegyüttes nem keltezhető biztosan az avar korra, azt a gepida településhez

soroltam (az összesítő térképen természetesen jelölve a feltételes besorolást). Erre egyrészt azért volt szükség, hogy megelőzzük a leletanyag egy részének „elkallódását”, amely reális lehetőség lenne, ha ezek mind az avar, mind a gepida település elemzéséből kimaradnának. Másrészt, a leletanyag előzetes vizsgálata során felmerült a gyanú, hogy a lelőhelyen kora avar kori településréteg is kimutatható lesz.⁷ Jelenleg ezeket az „avargyanús” objektumokat gepida korinak soroltuk be, és a lenti településszerkezeti értékelés tartalmazza az adataikat. Leválasztásukra a téma összetettsége miatt csak a gepida leletanyag teljes anyagfeldolgozása során lesz lehetőség.

A gepida kori megtelepedéshez mindezek alapján 266 objektum 485 stratigráfiai egysége tartozik, amelyből 10 temetkezés, 105 jelenség pedig földbe mélyített épület (*1. kép 2*).

A TELEPFELDOLGOZÁS MÓDSZERTANA

Az intenzív őskori megtelepedés miatt a későbbi jelenségek nagyon nagy mennyiségű korábbi szórványanyagot tartalmaznak. Egy ilyen lelőhely esetében a helyszíni keltezés természetesen csak előzetes tájékozódásra alkalmas. A népvándorlás kori megtelepedés kontinuitásának vizsgálata miatt különösen fontosnak éreztem, hogy a településjelenségek a lehetőségekhez mérten pontosan legyenek keltezve. Az értékeléshez az is fontos információkkal járulhat hozzá, hogy egy adott lelőhelyrészen például őskori vagy középkori-újkori megtelepedéssel számolhatunk-e, és ha igen, milyen típusú jelenségekkel. Így az ismeretlen korú objektumok értelmezése is bevonható bizonyos szinten a vizsgálatba; könnyebben érté-

kelhetők a szuperpozíciók és a más korszak objektumaiba belekeveredett kerámiaanyag is.

Ezért a következő módszereket alkalmaztam a lelőhelyek anyagának átnézéséhez: 1. A szarmata, gepida, avar és népvándorlás kori anyagok szinte teljes átnézése, figyelembe véve az avar telep feldolgozásának eredményeit. 2. Az őskorinak keltezett leletegyüttesek anyagának ellenőrzése a leltárkönyv segítségével, és amennyiben népvándorlás kori vagy későbbi anyagot tartalmaz, akkor a leletanyag ellenőrzése. 3. A késő középkori – újkori jelenségek anyagának átnézése – mert előfordultak közöttük késő szarmata és gepida leletegyüttesek is (és viszont). 4. Az ismeretlen korúként meghatározott jelenségek ellenőrzése a leltárkönyben

⁵ Máig a legnagyobb publikált gepida falu az erdélyi Malomfalva/Morești települése (HOREDT 1979). A két legnagyobb alföldi település feltárására egymással párhuzamosan került sor a Vásárhelyi-terv megelőző feltárásai során, 2006–2007-ben. Tiszagyenda-Lakhatom gepida telepe szintén egy elpusztult késő szarmata kori falusias település fölött létesült. Előzetes ismertetései alapján bizonytalan, hogy a gepida korra hány objektum keltezhető, de mindenképpen a rákóczi-falival azonos nagyságrendű, ha nem még nagyobb településrészletről van szó (HAJNAL 2007, 10; BÁRÁNY–HAJNAL 2010, 85–86). A legnagyobb ismert kora népvándorlás kori, dunántúli település Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, ahol egyéb jelenségek mellett 28 épületet tártak fel (BOCSI 2008, 415; BOCSI 2012, 187–189).

⁶ KONDE 2012.

⁷ Tiszagyenda-Lakhatom lelőhelyéhez hasonlóan (HAJNAL 2007, 10–11).

– számos esetben ugyanis csomagoltak el belőlük keltezhető leletanyagot. 5. Végül a népvándorlás kori jelenségeket ellenőriztem végig, hogy valóban leltároztunk-e belőlük leletanyagot. Több esetben ugyanis ez nem történt meg, így amennyiben a stratigráfiai egység leírása a kelteztést nem indokolja, úgy az objektumot ismeretlen korúnak vettem.

A raktári munka szakaszai után a lelőhely összesítő térképét átkelteztem, s ahol „gyanús” tendenciák jelentkeztek, ott újabb objektumokat vontam be a revízióba. Jellemzően népvándorlás kori települések közé illeszkedő, de őskorinak tűnő jelenségekről kiderült, hogy egy-két népvándorlás kori töredék mégis található az anyagukban. Visszakeltezésre is bőven akadt példa, azaz, hogy egy-két népvándorlás kori töredék ellenére a jelenség morfológiája és topográfiai helyzete alapján inkább őskori. Tehát a „sok őskor, kevés népvándorlás kor” kombináció alapvetően többféle kelteztéssel is járhatott.

Ezzel szemben a népvándorlás kori együttesek kelteztésénél óvatosabban jártam el. Esetükben a leletegyüttesben előforduló legutolsó korszakhoz kötöttem az anyagot, akkor is, ha például nagyon sok szarmata anyaghoz kevés gepida és/vagy avar jellegű anyag társult. Több esetben felmerülhet, hogy ilyenkor a kelteztés nem az objektum létesítését, hanem valójában csak teljes feltöltődésének időszakát jelzi. Ez azonban a településszerkezeti elemzéseknél is

használható, fontos adat; és ezek az esetek – az őskorral ellentétben – nem választhatók el egyértelműen a „későbbi objektumba bekeveredett szórvány” fogalmától.

Amennyiben a jelenség végleges kelteztése a leletanyag kelteztésétől eltér, úgy azt a jelenségek leírásánál megjegyzésként rögzítettem. Például az árkok jellemzően töredékes anyaga általában nem kelteztő értékű,⁸ és a félig földbe mélyített veremházak neolitikumra kelteztése sem fogadható el, annak ellenére, hogy kizárólag őskori anyagot csomagoltunk el belőlük.

A késő szarmata – hun kori lelőhely értékelését nagyban segítették azok az összeálló edénytöredékek, amelyek segítségével a pusztulási horizont horizontális stratigráfiája kirajzolódott.⁹ Azonos edények töredékeit gepida kori objektumokból is sikerült összeilleszteni, néhányat már a restaurálás, néhányat pedig az anyagfeldolgozás során. Számuk ugyan – érthetően – messze elmarad a szarmata telep planírozási rétegénél tapasztalt mennyiségtől, azonban így is fontos adatokkal szolgálnak a településszerkezet vizsgálatához. A jelenség legjobban az 5. lelőhely keleti, illetve a 8A. lelőhely nyugati oldalán elterülő, nagyméretű, kétperiódusú árokrendszer környezetében található házakkal szemléltethető. Itt az árokrendszer leágazásai és a közeli gepida épületek feltöltési rétegeinek egykorúsága rajzolódott ki már az előzetes vizsgálatok során is (4. kép 1).¹⁰

A GEPIDA KORI TELEPÜLÉSI EGYSÉGEK VÁZLATA

A gepida település az 5. lelőhely nyugati oldalának kivételével a teljes lelőhelyre kiterjedt, feltárt területe megközelítőleg 7 hektár. Keleti irányban a lelőhely a mai élő-Tisza hullámterének pereméig tart (ez a mai élővíztől 320 m). Nyugati irányban egy kissé mélyebb fekvésű te-

rület szélén éppen ott ér véget, ahol a késő szarmata megtelepedés legsűrűbb zónája is lezárul. Ettől nyugatra csak neolitikum, szarmata és avar jelenségek tűnnek fel szórványosan a területen.

A gepida település kiterjedése a nyomvonalon kívül bizonytalan. Az 5. és 8. lelőhely te-

⁸ Ráadásul az újkori leletanyag nem is lett minden esetben elcsomagolva, ezért ebben az esetben a helyszíni megfigyelések nem bírálhatók felül.

⁹ MASEK 2012, 45–48, 7. ábra.

¹⁰ Az összesítő térkép kelteztése csak a teljes anyagfelvétellel lesz lezárható. Ugyanez vonatkozik a feltárási dokumentáció adatbázisára. Ezért a térinformatikai feldolgozást olyan GIS-programmal végzem, amely képes .dwg és .mdb/.mxd állományokat háttéradatbázisként kezelni. Így a dokumentáció folyamatosan javítható és a térinformatikai feldolgozáshoz aktualizálható marad.

repbejárással meghatározott területe északi és déli irányban csak a több korszakos lelőhelyhatárokat rögzíti. Az erdősávban elhelyezkedő és a kivitelezés közben feltárási területté minősített 8A. lelőhely széleit nem vizsgálták. A nagy kiterjedésű településen számos kisebb egység határolódik el egymástól. Ezek vagy térben különülnek el, vagy különlegesebb szerkezeti jegyek emelik ki a környezetükből.

Nyugatról kelet felé haladva az első egységet a késő szarmata – hun kori telep fölötti-melletti gepida objektumok alkotják, amelyek egy, az intenzív szarmata telep keleti szélét alkotó fekete humuszlencséig terjednek. A területen két laza bokorba rendeződve 6 épület található, amelyek biztosan felülrétegezik a szarmata telepet (2. kép 1). Ez nem mondható el egyértelműen azokról a gödrökről, amelyek gepida leletanyagot is tartalmaztak. A méhkas vagy hengeres alakú, több esetben meneteles lejáratú gödrök a szarmata település gödreivel azonos jellegűek, néhány közülük egyértelműen a szarmata tárolóvermek sorába illeszkedik, és anyaguk nagyrészt szarmata. A legjobb példa a jelenségre az 5/245/354. gödör (2. kép 2).¹¹ Feltöltődése az edénykapcsolatok alapján szinte az összes szomszédos gödrével egykorú, amelyek mind a szarmata pusztulási horizontba tartoznak. A 245. anyaga nagyrészt szarmata, de néhány töredéke biztosan a gepida kerámia körébe tartozik. Ezek a gödrök többnyire a gepida házak környezetében található, néhány azonban elszórva, az épületektől távolabb helyezkedett el, így tulajdonképpen a sűrű szarmata teleprész területén mindenhol feltűntek.

Ott, ahol a szarmata telep már kevésbé intenzív, egy valódi települési egység is kirajzolódott a humuszlencse nyugati szélén: ez egy épületből, két kútból és legalább három gödrösből állt (3. kép 1).

Az 5. lelőhely nyugati részének gepida anyagú objektumok között szuperpozíciók nem fordultak elő. Elsősorban ez különbözteti meg őket az 5. lelőhely középső zónájában,

a humuszlencse túloldalán található jelenségektől. Itt két nagyobb gödörkomplexumban és közvetlen közelükben 9 épület található. A szuperpozíciók, edénykapcsolatok és egyéb jelenségek alapján – egyes házakat használat után „szétástak”, mások leégtek – két gepida kori horizont volt elkülöníthető ezen a területen.

Önálló tárgyalást érdemel az 5. lelőhely északkeleti sarkában található települési egység (3. kép 2). Kezdetben úgy tűnt, itt egy szarmata gödör csoporttal van dolgunk, amelynek délnyugati oldalára később egy szarmata épület ástak (5/7/9.). A kis területen szabályszerűen, szuperpozíció nélkül sorakoztak a méhkas alakú gödrök. Egyikükben, az északi középsőben egy 35–40 éves nő¹² váza hevert, mellette egy teljesen ép, úgynevezett üllői típusú szemcsés szarmata fazék került elő (5/14/15., 35.). A 7/9. ház alatt húzódott három gödör, egyikben állatváz részei heverték egy púpos hátú csontfésű fogólemezeinek társaságában (5/26/32., 40.). A déli (5/7/24.) gödör felső rétegében nagy mennyiségű paticsomladék hevert, részben a ház betöltésével egy szintben. Az anyagfelvétel során kiderült, hogy ezen a területen is számos edénykapcsolat köti össze a gödröket. Három egykorú gödör csak szarmata anyagot tartalmazott, ahogyan a gödrök többsége, és az épület alatti három objektumból kettő is. Egyéb gödrökben azonban a gepida töredékek szarmata anyaggal keveredtek. Közéjük tartozik a ház alatti-melletti 5/7/24. gödör is, amelyről felmerülhet, hogy anyaga bontás során keveredett a ház anyagával. A kerámiatöredékek két vegyes anyagú gödröt, valamint a 7/9. épület betöltését kapcsolták össze.

Kérdés ezek után, hogy az épület a szarmata kerámiahorizonttal záródik-e, vagy a gepida anyaggal egykorú? Az edénykapcsolatok „szarmaták”, az épület betöltéséből „gepida” anyag nem került elő. Mégis, mivel egykorú két olyan gödrrel, amelyben szarmata és gepida anyag keveredik, valamint mert egy egységesen elrendezett gödör csoport fölé épült,

¹¹ A feltárásokon objektumszám/stratigráfiai egység dokumentációs rendszert használtak. Mivel a jelenségek számozása lelőhelyenként újraindult, ezért előtagként a lelőhely azonosítóját is feltüntettem.

¹² Hajdu Tamás meghatározása (MASEK 2012, 56).

valószínűnek tartom, hogy az épületet már a gepida korban létesítették és használták. Ez megmagyarázhatja azt is, hogy hogyan kerül egy „gepida” gödör egy „szarmata” ház alá. Ebben az esetben a környékbeli szórványos gepida cserépanyag az épület használatával állhat összefüggésben, a környéken ugyanis más gepida kori földbe mélyített épület nincsen.¹³ Már csak arra a kérdésre kellene választ kapnunk, hogy mennyi idő telhetett el a késő szarmata – hun kori gödör csoport „élete” és a gepida kori megtelepedés között?

Az 5. lelőhely középső egységéhez hasonlóan szintén két fő horizontja van a következő települési egységnek, amely az 5. lelőhely keleti szélén és a 8A. nyugati részén terül el (4. kép 1). Itt egy korábbi, egyenesebb vonalú, ÉK–DNy-i irányú kettős árokrendszert egy íveltebb, dél felé erősebben visszakanyarodó árok vágott át. Belőlük az árkokra merőleges mellékárkok indultak dél-délkeleti irányba, amelyek egymástól szabályos távolságokban (15–20 m) elhelyezkedő épületekhez igazodtak. A település ezen részén szinte szabályos telekrendszer rajzolódik ki az árkok és épületek egymáshoz viszonyított helyzete alapján. További két, merőlegesen ívelő árokszakasza a 8A. lelőhely délnyugati részén – bár rengeteg őskori szórványt tartalmaznak – talán ugyanahhoz a települési rendszerhez köthető. Érdeemes kiemelni, hogy a feltérési szelvény szélén részben feltárt házak sarkai sorakoznak, amely arra utal, hogy az épületek a magaspárt pereméig tovább folytatódhatnak dél felé.

Ezen a területen is előfordulnak egymáshoz igen közel eső épületek a szabályosabb házsorok között. Tovább keletre az egyesével elhelyezkedő épületeket épületbokrok váltják fel a 8A. lelőhely keleti felén. Ezek szerkezete, tájolása különböző. Három, egymáshoz közel álló, ÉK–DNy-i tájolású épület csoportját érdemes kiemelni közülük, amelyek a lelőhely – egyúttal a gepida kori Alföld – legnagyobb alapterületű feltárt épületei (4. kép 2). Oldalhosszuk

4,80–5,80 m között, területük 26,5–28,6 m² között változik. Speciális szerepüket erősíti, hogy nem rendszertelenül, hanem egy csoportban találjuk őket, de jelentőségükre csak a relatív kronológia kialakítása után érdemes visszatérni.

Tőlük keletre, immár a 8. lelőhelyen, a térbeli szeparáció újabb formáival találkozunk. A lelőhelyen két épület is árokkal kerített. A nyugati (8/12/14.) helyzete egyértelmű, mert gepida kori szuperpozíciók a környéken nincsenek (5. kép 1). Az árkot (8/7/7–158.–8/31/47.) csak egy avar épület vágja, míg valószínűleg az árokkal egykorú a cölöpszerkezetes épület az árokkal kerített terület délnyugati negyedében. Utóbbi épület oszlophelyeiből a gepida kornál későbbi anyag nem származik. Esetleg egy olyan könnyűszerkezetes építményként rekonstruálható, amelyet a cölöpök között elhelyezett két tárolóverem fölött létesítettek. Sajnos a két méhkas alakú veremből leletanyag nem került elő, így a gödrök a környező jelenségek alapján neolitikoriak is lehetnek.

A másik nagyméretű kerítőárok (8/173/268–491.) értékelése bonyolultabb (5. kép 2). Közepén egy épület állt (8/269/407.). Az árokra nyugaton egy gepida épületet (8/176/271.), északkeleti oldalán több gödröt, délkeleti oldalán egy további gepida házat (8/315/490.) ástak; utóbbi egy további kemencés gepida épülettel is szuperpozícióban áll. Az árok tehát egy korai gepida fázishoz kapcsolódik. A környező épületek szabályos sorai miatt felmerülhet, hogy a központi 407. épület is ugyanahhoz a periódushoz tartozik, mint a környező házak; ebben az esetben a körárok funkciója egyedülálló a lelőhelyen és tisztázásra szorul. A helyzetet a leletanyag elemzése tisztázhatja.

Valószínűleg mindkét árok dél, illetve délkelet felé nyitott volt. A szerkezeti hasonlóság egykorúságra vagy azonos szervező erőre utal, de ezt a kérdést szintén csak a településhorizontok felrajzolása után érdemes részleteznünk.

A 8/173. ároktól keletre indul a település legsűrűbb része: a magaspárt délkeleti pere-

¹³ A helyzetet az is bonyolítja, hogy a gödör csoporttól nyugatra egy négyzet alakú, közepes méretű cölöpszerkezetes épület található, amely valószínűleg népvándorlás kori, de azon belül keltezhetetlen, mert a környéken avar épületek is húzódtak

mét sűrűn fedték a gepida kori épületek (6. kép 1). Különösebb rendszer elhelyezkedésükben nem mutatkozik, de foltokban és egymáshoz igen közel állnak; többször úgy tűnik, egymáshoz tájoltak, de egy esetben hármasszerű szuperpozíció is előfordul. Ezen a keleti területen helyezkedik el a lelőhely összes – 15 darab – kemencés épülete.¹⁴ Az épületek funkciója kérdéses, ahogyan egyelőre az is, hány településhorizontba rendezhetők. Egyes épületek funkciójáról a kemencéken kívül központi tűzelőhelyek, vasfeldolgozásra utaló leletanyag, szövőházra utaló jelenségek, valamint az épületek jellemzően kis- vagy közepes alapterületei is árulkodhatnak (8. kép 4–8).

A 8. lelőhely keleti felén kevés gepida gödör található. Ezek azonban a keltezés szempontjából mindenképp fontosak, mert az anyag előzetes átnézése alapján ezen a részen 2-3 gepida kori kerámiahorizont is megjelenik. Ezen a területen igen sok árok futott, amelyek fő irányításai az épületekével azonosak voltak. Egy részük őskori (rézkori) lehet, de a többségük vágta a gepida objektumokat, vagy újkori anyag került elő belőlük. Tüzetes ellenőrzésük után úgy vélem, hogy közöttük népvándorlás kori nincsen, azaz a gepida település térszerkezetének vizsgálatához nem használhatók fel.

Végül szólni kell a magaspart déli peremén végighúzódó hármasszerű árokrendszer keltezéséről (1. kép 2; 6. kép 3–4). Az árkok kerámiaanyaga főként neolitik és rézkori töredékekből áll. Ehhez nagyobb mennyiségű gepida, valamint minimális mennyiségű szarmata, kézzel formált avar (?) és középkori szórvány leletanyag társul. Utóbbiak erősen lekopottak, töredékesek – a keltezéshez valószínűleg nem

használhatók fel. A topográfia annyiban segít a keltezésben, hogy megállapíthatjuk, egyes korszakok „megállnak” az árokrendszertől északra. Ez a szarmatákra (körárkos temető a 8A. lelőhelyen) és az avarokra (8A. lelőhely temetője)¹⁵ is igaz. Ezzel szemben az árokrendszer ágai közé szórványosan neolitik, rézkori és gepida objektumok is behúzódnak. Nem messze onnan, ahol az északi árok nyugat felé kifut a szelvényből, egy Ny–K tájolású sírt ástak az északi árokba (8A/837/975.). Melléklete egy bikónikus orsógomb; keltezése gepida (a közeli, szórt gepida kori temetkezések alapján), esetleg avar (talán a közeli temető szélső, rendellenes temetkezése) lehet. A leletanyaghoz hasonlóan a szuperpozíciók is csak korlátozottan segítenek a keltezésben, ugyanakkor a népvándorlás kori keltezést valószínűsítik.

A párhuzamok alapján megállapítható, hogy a rákóczfalvihoz hasonló, ártér felé létesített, talán árvízvédelmi funkciót is betöltő védműveket elsősorban a szarmata Alföldről ismerünk.¹⁶ Gepida kori párhuzam a jelenségre nincsen. Ugyanakkor a százas nagyságrendű gepida leletanyag arra utal, hogy az árkok a gepida korban még részben nyitottak lehettek. Ezért legvalószínűbb megoldásnak azt tarthatjuk, hogy az árokrendszer a szarmata korban létesült, de feltöltődésére valószínűleg csak a gepida, esetleg az avar korban került sor. Bár melyik is igaz, a gepida falu településképét mindenképpen befolyásolta a védmű. A nagyszámú gepida leletanyag, a szuperpozíciók és a későbbi korszakok minimális anyaga viszont azt sejtetik, hogy feltöltődése a gepida korban nagyrészt befejeződhetett, azaz nagyobb közösségi erőt igénylő használatával és karbantartásával valószínűleg nem törődtek.

AZ 5. LELŐHELY KONTINUITÁS-KÉRDÉSEI A SZARMATA ÉS GEPIDA KERÁMIA ARÁNYAINAK TÜKRÉBEN

Az 5. lelőhely közepére eső gepida településrészlet objektumainak anyaga kevert, vagyis

igen nagy mennyiségű szarmata kerámiát tartalmaztak.¹⁷ A kontinuitás-kérdések tisztázásának

¹⁴ Egy kétperiódusú épületnek köszönhetően a gepida kemencék száma 16.

¹⁵ MÁCSAI 2012.

¹⁶ VÖRÖS 1998, 54; VÁRADI 2000, 128–129; SZALONTAI–TÓTH 2000, 64–65; WICKER–KNIPL 2011, 79.

érdekében az anyagfelvétel során elkülönítettem a „szarmata”, a „gepida” és a „bizonytalan” kategóriájú töredékeket. Erre azért volt szükség, mert már az első pillanattól fogva valószínű volt, hogy a leletanyagra nem tekinthetünk zárt gepida kori leletegyüttesként. A töredék-adatok egyszerű összesítése mellett (mindössze 22% gepida) vizsgáltam az egyes objektumok anyagának arányát¹⁸ is (30% gepida). Leválasztottam a szuperpozíciós objektumokat; külön vizsgáltam az épületek és a gödrök anyagát; szétválasztottam a szarmata településszerkezetbe látszólag illeszkedő gödröket a valószínűleg a gepida korban kiásott objektumoktól, de minden esetben 20–30% körüli arányokat kaptam.¹⁹ Az eltérés a „szétásott”, a különböző típusú és elhelyezkedésű objektumok anyaga között tehát nem releváns, a gepida kori anyagot is tartalmazó objektumok anyagának kétharmada-háromnegyede a szarmata kori fazekashagyományt követő kerámiából áll.

A szarmata és a gepida kerámia arányát az 5. lelőhely anyagfelvételének lezárása után összehasonlítottam azzal a területtel, ahol a szarmata település már nem „szennyezi” intenzíven a gepida településszerkezetet, azaz a széles átfolyástól keletre eső terület gepida jelenségeinek anyagával.²⁰ Utóbbi területen

a gepidának meghatározott kerámia aránya 54%. Ez nem túl meggyőző különbség, ezért a házak anyagát önállóan is összehasonlítottam. A gödrök egy részénél ugyanis bizonytalan lehet, hogy a gepida korban létesültek-e vagy csak akkor töltődtek fel, de a szarmata településszerkezettől idegen épületekről ez már elvileg nem mondható el. A nyugati településrészhez képest (6 eset, 21% gepida) a keleti oldal épületeiben jóval nagyobb arányeltolódást tapasztalunk (11 eset, 78%), mint az összes objektumtípus együttes vizsgálatánál.

A gödrök esetében tehát valóban érdemes számolnunk nemcsak a szarmata kerámia kontinuitásával, valamint a korábbi szórványanyag nagyfokú bekeveredésével, hanem egyes jelenségek későbbi kronológiai horizontban történő feltöltődésével is. Ez a keleti és a nyugati lelőhelyrészre is igaz. A gepida épületek közt szuperpozíciós jelenségek is előfordultak, ezeket a vizsgálatokból nem zártam ki, mert az eredmény e nélkül is kiugróan megváltozott. Ez arra utalhat, hogy a két kerámia csoport arányában mutatkozó különbségek nem közvetlenül az objektumok szuperpozíciójából adódnak; a döntő a környezet volt, vagyis az intenzív szarmata településrész távolsága a gepidától.

A GEPIDA KORI ÉPÜLETEK JELLEMZŐI²¹

TERÜLET²²

Az épületek alapterülete 4,7–28,7 m² között változik, ami igen nagy szóródást jelent. Az ismert alföldi gepida épületek alapterüle-

te eddig 5–16 m² között mozgott.²³ Az Alföldön átlagos értékek Rákóczi falván is gyakran előfordulnak (9. kép 1). A kisebb és közepes nagyságú épületek területe között folyamatos az átmenet. Ezzel szemben a három leg-

¹⁷ MASEK 2012, 56.

¹⁸ Ez a leletegyüttesek százalékos arányának átlaga.

¹⁹ A szempontokat kombinálni, illetve összetett statisztikai módszereket alkalmazni a kis esetszám miatt nem érdemes.

²⁰ Mivel a gepida településrészlet kelet felé a lelőhely szélén nem ér véget, ezért ez a vizsgálat lényegében egy véletlenszerű mintavétel értékelését jelenti.

²¹ Jelen tanulmány az épületek értékelésére koncentrált; a gödrök, kutak és árkok részletesebb elemzésétől eltekintek.

²² A házak területi adatait, amennyiben mérhetőek voltak, közvetlenül m²-ben határoztam meg szoftveres segítséggel. Az oldalhosszakat önállóan mértem le, így a két adatsor matematikailag nem feltétlenül egyezik pontosan. Szuperpozíciós objektumok esetében, ha az épület egy része elpusztult, a meglévő oldalhosszak szorzatából számoltam területet.

²³ B. TÓTH 2006, 48.

nagyobb épület (26,5–28,6 m²) erősen kiugró értékeket mutat, a következő ház csak 22 m² nagyságú volt. A legnagyobb három épület egy csoportban található a 8A. lelőhely közepén, egymáshoz hasonló irányításban (4. kép 2). Ez is megerősíti azt, hogy olyan önálló nagyságrendi kategóriát alkotnak, amely eddig nem volt ismert az alföldi gepida települések épülettípusai között.

A területi adatokat térképre vetítve további szabályszerűségekre is felfigyelhetünk (10. kép 1).²⁴ Legfeltűnőbb, hogy a legkisebb épületek a keleti oldalon, a 8. lelőhely szélén csoportosulnak. A sűrű, apró épületekből álló teleprész több más szempontból is jól elválasztható a lelőhely többi egységétől.

A házbokrok és házsorok épületeit is érdemes szemügyre vennünk. A házbokrok épületei több esetben hasonló méretűek (az 5. lelőhely nyugati oldalán, a 8A. déli, középső és keleti oldalán, és ebbe a rendszerbe illik a három legnagyobb épület csoportja is). Ezt az információt a kronológiai horizontok kialakítása után lehet majd értékelni. Ezzel szemben erősen eltérő méretű épületek találhatók az 5–8A. lelőhely találkozásánál, az árokszerkezettel tagolt településrészen, amelynek magyarázata szintén további kutatást igényel, valamint az 5. lelőhely középső részén. A 8. lelőhely két, árokkal kerített épülete átlagos területű.

A Kárpát-medencei gepida és langobard teleprészletek részletes összehasonlításra Ma-

lomfalva kivételével nem alkalmasak. Eddig egy alföldi gepida lelőhelyről sem ismertek értékelhető számban különböző nagyságrendű épületek, aminek oka az általában kis felületű feltárások és a szórt településszerkezet lehet. A Körösöktől délre az épületek nem lépték túl a 12 m²-t;²⁵ a 15–16 m²-es épületek Cseh János kutatásaiból váltak ismertté a Tiszazugból, Kengyelről és Szelevényről.²⁶ A baráthelyi településen a legnagyobb épületek területe sem lépte túl a 15 m²-t.²⁷

Egyedül a malomfalvi településen tapasztalunk a rákóczipfalvihoz hasonló tendenciákat. A feltárt épületek területe 4–18 m² között ingadozik, kivéve két épületet, amelyek 25 és 34,7 m² területűek voltak.²⁸ A kutatóárkos feltárás miatt a település szerkezete nem igazán vizsgálható, mindenesetre a két nagy ház nem egymás közelében került elő.²⁹ Mindkét épületben több készlet szövönehezéket találtak, ezért szövőháznak értékeli őket a kutatás.³⁰ A rákóczipfalvi és a malomfalvi adatok alapján a nagy gepida házak alsó határát 18/22 m² körül kell meghúznunk.

A langobard épületek esetében néhány (3 db) ordacsehi és zamárdi ház területe haladja meg a 20 m²-t.³¹ A mohácsi ház 18 m²,³² a balatonlelleiek 15–17 m² területűek voltak.³³ A rákóczipfalvi adatokat a kölkei teleppel összehasonlítva egyelőre annyi állapítható meg, hogy a 20 m²-nél nagyobb házak ott is elszórtan helyezkedtek el,³⁴ és nem alkottak csoportot. A

²⁴ A térképen jelölt területi és mélységi kategóriákat a standard eltérés (SD) meghatározásával alakítottam ki. A területi adatok esetében 6 osztályra (kategóriára) oszthatók az épületek, amelyek közül a leggyakoribb a 3. nagyságrendi kategória (45 eset, értékük 9,8–14 m²).

²⁵ B. TÓTH 2006, 39, Tab 5. 1.

²⁶ Kengyel-Kiss-tanya „A” és 153. („F”) objektum (B. TÓTH 2006, 44; CSEH 1993, 145). Szelevény-Sárga partoldal 1. ház (B. TÓTH 2006, 46; CSEH 1997, 115–116, 4. kép). Cseh János utóbbi területét 16–18 m²-re becsüli, ugyanakkor az épületnek csak egyik, 4 m hosszú oldala feltárt.

²⁷ BÄRZU 1994–1995, 240; B. TÓTH 2006, 59.

²⁸ HOREDT 1979, 100, Abb. 43. 3.

²⁹ HOREDT 1979, Abb. 38 (a 13. sz. legnagyobb épülettel), vö. HOREDT 1979, 96–97 (a 27. épület a római temető területén terült el).

³⁰ HOREDT 1979, 93–94, Abb. 41 (13. épület), 97, Abb. 42 (27. épület).

³¹ A zamárdi és ordacsehi épületek területe 4–24 m², a 8 m² alattiakat műhelyként határozta meg Bócsi Zsófia a lelőhelyek monografikus feldolgozásának kéziratában.

³² PÁRDU CZ 1949, 85.

³³ SKRIBA–SÓFALVI 2004. Az adatok alapján a dunántúli 5–6. századi házak átlagos területe néhány m²-rel nagyobb a gepidáknál adatolt tendenciáknál.

³⁴ HAJNAL 2009, 99, 6. kép 2. Pontos méretük az összefoglaló értékelésben nem szerepel.

rákóczi falvi jelenségre tehát Kárpát-medencei párhuzamunk nincsen.

A részben földbe mélyített épületek átlagosan 10–16 m² alapterületűek, és a 20 m²-t igen ritkán lépik túl mind a császárkori germán településeken,³⁵ mind a szláv világban.³⁶ Ezzel szemben a római császárkorban a 30 m²-ig terjedő területű épületek koncentrációja kimutatható a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra területén.³⁷ Peter Donat szokatlanul nagy területe miatt kiemeli egy heuneburgi, 28,8 m²-es 10. századi földbe mélyített épületet, amely a malomfalvi épületekhez hasonlóan szintén szövőműhelyként volt meghatározható.³⁸ Mindezen adatok alapján a nagy házak hátterében egyelőre szociális és funkcionális jelentőséget is feltételezhetünk.

MÉLYSÉG

Az épületek mélysége 0,05–1,20 m relatív mélység között változik (9. kép 2). Az adat felvételével kapcsolatban módszertani kérdés nem merült fel, legfeljebb annyi, hogy érdemes-e ezt az adatsort a következtető statisztikai vizsgálatokhoz felhasználni. A választ erre az adatok térbeli szóródásának vizsgálata adta meg (10. kép 2). Látható, hogy egymáshoz közel eső épületek esetében is nagy szórás tapasztalható emellett, hogy a nyugati és a keleti lelőhelyrészek hangúlyos tendenciák jelentkeznek. Ez alapján úgy vélem, hogy a különböző relatív mélységek nem írhatók kizárólag a szántás és a humuszolás lokálisan különböző mélységeinek számlájára, amely egy 9,5 hektáros területen nyilvánvalóan szintén olyan tényező, amellyel számolni kell.

A lelőhely keleti oldalán sekély és közepesen mély épületek sűrűsödnek, míg a nyugati oldalon inkább közepesen mély és mély relatív mélységek mérhetők. Emellett a 8A. lelőhely területén mind a házsorok, mind a házbokrok esetében vegyes a kép: az épületek mélysége itt a házbokrok esetében is változó, bár lényegében a középértékeken – a 2–4. mélységi kategóriákon – belül szóródik.

A relatív mélységekből levonható további következtetések a szerkezettől függetlenül nem vizsgálhatók. Ezért itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy a malomfalvi gepida településen az értékek a rákóczi falvi telepéhez képest jóval kisebb változatosságot mutattak. Kurt Horedt vizsgálatai szerint a különböző mélységek az épületek méretével vagy a szerkezeti típusokkal nem álltak összefüggésben.³⁹

IRÁNYÍTÁS

Az adatfelvétel során szembesültem azzal a problémával, hogy a házak irányításának egységes szempontok szerinti megadása bonyolultabb feladat, mint amilyennek tűnik. A szakirodalomban a házak tájolásának megadására számos megoldást találhatunk, amelyek az épületek különböző jelenségeire építenek. A kérdés módszertanilag általában nem kidolgozott, mert erre kisebb lelőhelyek vagy kevésbé változatos szerkezetű házak esetén nincs is szükség. Ebben az esetben azonban a házak nagy száma miatt objektív szempontrendszer kellett kialakítanom.

Az épületek tájolásához általában a leggyakoribb szerkezet irányát szokás figyelembe venni.⁴⁰ Értelmezhetnénk azonban úgy is a házak irányítását, hogy az a bejárat valódi irá-

³⁵ B. TÓTH 2006, 62; DONAT 1980, 57; LEUBE 2009, Abb. 121. A földfelszíni lakóépületek természetesen ennél jóval nagyobb méretűek voltak, a császárkorban akár a 300 m²-t is elérhették (DONAT 1980, 20; BRABANDT 1993, 59; KOKOWSKI 1998, Abb. 2; LEUBE 2009, 112).

³⁶ ŠALKOVSKÝ 2001, Abb. 18.

³⁷ MAGOMEDOV 1999, 70–71; B. TÓTH 2006, 67.

³⁸ DONAT 1980, 87.

³⁹ HORED T 1979, 99 (0,90–1,65 m), Abb. 43. 1.

⁴⁰ Pl. B. TÓTH 2006, 39; HORED T 1979, 109–111. Ezek a gepida telepeken a módszer kevés problémát vet fel. Ezzel szemben pl. HAJNAL 2009, 99. szintén a tetőszerkezet tengelyének tájolására épít, de nem derül ki, hogy milyen módszerrel értékelte ki a szerkezet nélküli házak és számos más, szimmetrikus szerkezetű típus tájolását (1., 4a–b., 6a–c., 7. típusok). Természetesen az objektumok teljes közlése és részletes értékelése ezen a képen változtatható.

nyát jelzi. Erre a házak oszlopszerkezete, ke-mence jelenléte vagy bejáratként értelmezhető jelenség sokszor tájékoztatást adhat. Tekintve, hogy a rákóczipfalvi épületeknél számos esetben nem utal oszlopszerkezet a ház tengelyére, és általában a bejárat valódi irányára utaló nyomunk sincsen, ezért ezek a szempontrendszerek nem alkalmazhatók az összes épületre. A házak irányítása téglalap alakú épületek esetében értelmezhető úgy is, hogy a hossz-tengely a mértékadó. De mivel számos négyzet alakú épület található a lelőhelyen, itt ez a rendszer sem használható. Az épületek változatos szerkezete miatt a fentebbi szempontok összegegyeztetése sem bizonyult hatékonynak.

Ezért kénytelen voltam a kérdéshez egyszerű matematikai úton hozzányúltni, remélve, hogy a többi szerkezeti jelenséggel való együttes vizsgálat majd objektívebb eredményekre vezet. Az irányítást egységesen, fokokban adom meg annak alapján, hogy melyik középtengely mutatja az É–D-i, illetve a Ny–K-i iránytól való nagyobb, meghatározó eltérést. Például, ha az egyik tengely 336, míg a másik 65 fokos, akkor a tájolás értéke 336° , mivel a ház ÉNy–DK-i tájolásának tekintendő (9. kép 3).⁴¹

Ez azt is jelenti, hogy a házak irányításának adata nem ad tájékoztatást sem a bejárat irá-

nyáról, de még az épület hossz-tengelyének tájolásáról sem. A téglalap alakú házak tájolása és – ha van – az oszlopszerkezet iránya önálló adatsorok, így a ház tájolásától független értékelésre szorulnak.

Az adatokat térképre vetítve a következők állapíthatók meg (11. kép 1). Az ÉNy–DK-i irányítású épületek az 5. lelőhely keleti felén és a 8A. lelőhelyen, lényegében két ÉNy–DK-i irányú sávban húzódnak. Az enyhén északra, észak/északnyugat–dél/délkelet irányítású épületek velük átfedésben, inkább a nyugati oldalukon és tőlük nyugatra, az 5. lelőhelyen csoportosulnak. A kevés, szinte pontosan É–D-re tájolt épület elszórtan, de főként keleten helyezkedik el, míg az enyhe észak/északkelet–dél/dél-nyugatiak szinte kizárólag a 8. lelőhelyen, keleten sűrűsödnek. Az erősen ÉK–DNy-i tájolású házak két csoportban, a 8. és a 8A. lelőhelyek közepén találhatóak. Ezeket a tendenciákat részben biztosan a közvetlen környezet, elsősorban az ÉNy–DK-i irányú átfolyások és enyhe dombhátak befolyásolták. Ugyanakkor egyes jelenségek talán a kronológiai horizontok kialakításában is segíthetnek majd. Ilyen például az ÉK–DNy-i tájolású épületek csoportos elhelyezkedése különböző irányítású épületek között.

A SZERKEZETI TÍPUSOK RENDSZEREZÉSE

A szakirodalomban különböző szempontok alapján készült tipológiák tűnnek fel,⁴² amelyek azonban nem felelnek meg azoknak a feltételeknek, amelyeket a sokszínű rákóczipfalvi lelőhely megkíván. Alapvető probléma, hogy a különböző cölöpstruktúrákat nem érdemes túlságosan sok típusra bontani egy olyan lelőhelyen, ahol a házak felénél semmilyen alá-

támasztási nyom nincsen, hiszen a statisztikai vizsgálatoknál – a nagyon eltérő esetszámok miatt – torz képet kaphatunk. Kérdés azonban, hogy akkor melyek azok a fő tipológiai jegyek, amelyek alapján a rendszerezést megkísérelhetjük?

Figyelembe vehetjük például az épület alakját,⁴³ ezért kísérletet tettem a szerkezet és a há-

⁴¹ A tengelyek nem mindig pontosan merőlegesek egymásra, ezért mindkettőt lemértem, de csak a fontosabb adatot rögzítettem. A középtengelyre mérés CAD-program használatával könnyen elvégezhető. Statisztikai értékeléshez az adatokat át kellett alakítani, mert a kapott értékeket ($1-48^\circ$, illetve $315-358^\circ$) minden statisztikai módszer két nagy csoportra bontaná, holott valójában az északnyugat–északkelet irányok közötti fokozatos átmenetről van szó. Ezért a nyugati irányba való eltérést negatív értékekké alakítottam.

⁴² Áttekintésükhöz ld. LEUBE 2009, 133, 143, Abb. 99, Tab. 12.

⁴³ Pl. ŠALKOVSKÝ 2001, 12–13, 17, Abb. 1 (tipológia a négyzetes vagy téglalap-alak alapján); HAJNAL 2009, 97–98, 5. kép (a szerkezeti tipológiában a hosszanti, illetve a rövidebb tengelyen álló oszlopszerkezetek önálló típusokat alkotnak).

zak alakjának együttes vizsgálatára. Azonban a leggyakoribb szerkezeti típusoknál a négyzet és a téglalap alakú épületek nagyjából egyenlő arányban voltak, azaz a fő szerkezeti típusok között az épületek alakját illetően jelentős különbség nincsen. Ráadásul a lelőhelyen gyakoriak az enyhén téglalap alakú épületek, amelyek szigorú elkülönítése a négyzetestől szubjektív megítélés kérdése.⁴⁴ Ezért az épület alakját végül nem vettem figyelembe a tipologizálásnál.

Mivel az épületek irányítását a szerkezeti leírásnál nem mindig veszik figyelembe, megpróbáltam a szerkezetet és a tájolást együtt tipologizálni: elkülönítettem az épület irányításával párhuzamos tengelyben álló oszlopszerkezeteket azoktól, amikor az oszlopszerkezet az épület irányítására merőleges tengelyben állt. Utóbbi ritka konstrukciók egy négyzetes alakú épület kivételével téglalap alakú épületek hosszanti oszlopszerkezetének bizonyultak (5 esetben). Mindkét típusban előfordultak két-, ritkábban háromszlopos épületek és egyedi variációk. Ez a rendszerezés a kis esetszám miatt nem bizonyult különösebben hasznosnak.

Az első kísérletek során elkülönítettem a többcölöpös aszimmetrikus megoldásokat, amelyek feltűnően gyakran fordulnak elő a kemencés épületek esetében. A 2. és 3. típus altípusainak kialakításával azonban ezek a szerkezetek már típusokhoz rendelhetők voltak; sokszínűségük és térbeli kötöttségük így is kiugróan jelentkezik a vizsgálatokban. A kemencés épületeket önállóan tárgyalni nem volt érdemes,⁴⁵ hiszen nem lakóház-, hanem műhelyjellegük felvetődött már a feltárás során is, de környezetükben hasonló jellegű, kemence nélküli építmények is akadtak.

Végül a típusokat úgy alakítottam ki, hogy a szerkezet iránya nem számít, sem az épület alakja az irányítása szempontjából, sem

abból a szempontból, hogy a rövidebb vagy a hosszabb tengelyben álltak-e az oszlopok. A rendszerezés végével arra jutottam, hogy a szerkezet típusok és a tájolás összefüggésének szempontjából a szerkezet alapvető iránya tűnik a legfontosabbnak az oszlophelyek számától, az épület irányításától, alakjától és méretétől, illetve a tüzelőberendezéstől függetlenül. Ezért a szerkezet tájolását önálló, a szerkezet típusától is független változóként szükséges vizsgálni.

Az épülettípusok mindezek alapján a következők:

1. Alátámasztási nyom nélküli épületek (49 eset)
2. Középszlopos épületek (9 eset)
 - 2/1. Egyetlen középszloppal
 - 2/2. Egy középszloppal, valamint kiegészítő sarok- és/vagy oldalsó cölöppel
3. Úgynevezett ágasfás-szelemenés épületek (39 eset)
 - 3/1. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén 1-1 oszlophely
 - 3/2. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén egy-egy oszlophely, valamint középszlop
 - 3/3. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén egy-egy oszlophely, valamint kiegészítő (általában sarok-) cölöp
 - 3/4. Az oldalfal mellett, egyik tengely közepén egyetlen oszlophely
 - 3/5. Egyik tengelyben 4–5 oszlophely, valamint kiegészítő oldalsó- vagy sarokcölöp(ök)
 - 3/6. Csak az oldalfal mentén, az egyik (vagy mindkét) tengelyben elhelyezett 2–3 cölöp
4. Hat- vagy többoszlopos épületek (4 eset)
 - 4/1. Hatoszlopos épületek
 - 4/2. Hétozlopos épület, az egyik oldalfal közepén kiegészítő cölöppel

⁴⁴ Az oldalhosszak közti 50 cm-es vagy annál nagyobb eltérést vettem téglalap alakúnak. Šalkovský a 2:1 aránynál nagyobb oldalhosszak közti eltérést vette téglalap alakúnak (ŠALKOVSKÝ 2001, 34). Ilyen a rákóczi falvi lelőhelyen csak egy esetben fordult elő.

⁴⁵ Vö. DONAT 1980, 56–57. A kemence megléte vagy hiánya alapján egyértelműen elhatárolja a lakó- és melléképületeket.

1. ALÁTÁMASZTÁSI NYOM NÉLKÜLI ÉPÜLETEK

A leggyakoribb rákóczifalvi épülettípus területe igen szórt, 4,7–22,1 m² közötti. Relatív mélységük 5 cm–1,2 m, azaz a legsekélyebb és a legmélyebb épület is ebbe a típusba tartozik (13. kép 3). 28 épület négyzetes, 20 téglalap alakú. A feltárási terület teljes területén megtalálhatók (11. kép 2).

A cölöphely nélküli épületek a gepida Alföldön és Erdélyben is széles körben megjelentek.⁴⁶ Malomfalván az épületek durván harmada volt alátámasztás nélküli.⁴⁷ Ezzel szemben a korabeli dunántúli településeken a típus egyáltalán nem adatolt.⁴⁸ Kölkeden viszont nagyon elterjedt, de arányaiban nem éri el a rákóczifalvit: a kétszlopos házak után csak a második legelterjedtebb típus. A kölkedi és a rákóczifalvi telepen főbb morfológiai jellemzőik teljesen különböznek,⁴⁹ a malomfalvi és a rákóczifalvi telep jellemzői jóval közelebb állnak egymáshoz.⁵⁰ A császárkori germán településeken, valamint a kora középkori szláv és germán világban is igen elterjedt.⁵¹

2. KÖZÉPOSZLOPOS ÉPÜLETEK

A rákóczifalvi példányok (7. kép 1) szinte mind négyzetes alakúak, viszonylag kis területűek (6,1–12,9 m²), és feltűnően sekélyek (0,15–0,50 m). Morfológiailag tehát egy jól körülhatárolható típust alkotnak, és egy épület kivételével a 8. lelőhely keleti oldalán koncentrálnak (11. kép 2). Ritkaságuk ellenére egyrészt ezért is nagy

figyelmet érdemelnek. Másrészt azért, mert a Kárpát-medencei germán lelőhelyeken az alföldi szállásterület kivételével, azaz sem Erdélyben, sem a Dunántúlon nem tűntek fel eddig hasonló épületek. Az Alföldön is igen ritkák.⁵²

Az egy középoszlopos, földbe mélyített épület az alföldi szarmata települések egyik leggyakoribb épülettípusa,⁵³ ellenben a szomszédos kvád és a távolabbi germán településterületekre már egyáltalán nem jellemző.⁵⁴ A szláv településeken ritkán és szórványosan jelenik meg, egyedül a Prut–Dnyeszter vidékén tekinthető regionálisan jellemzőnek a népvándorlás korban,⁵⁵ amelynek szintén nem zárható ki római kori hagyománya. A gepida kori példányok kapcsolatai további kutatásokat igényelnek. Ugyan felvethető a szarmata gödörház-építészet hatása a kora népvándorlás kori Alföld építészeti kultúrájára, de a különbségekre is rögtön fel kell hívni a figyelmet. Például a rákóczifalvi középoszlopos szarmata veremházak jellemzően különböznek gepida kori változataiktól: nem négyzetes, hanem erősen téglalap alakúak és viszonylag nagy területűek is lehetnek (18,4 m²-ig). Ennek alapján az épülettípus lokális kontinuitása nem bizonyítható.

3. ÚGYNEVEZETT ÁGASFÁS-SZELEMENES ÉPÜLETEK

Rákóczifalván csak az oszlophely nélküli házak száma múlja felül az ágasfás-szelemenesek épületek (7. kép 2–4, 6–7) mennyiségét.

⁴⁶ B. TÓTH 2006, 48, 58; CSEH 2004, 77, 8. j.

⁴⁷ HORED T 1979, 100.

⁴⁸ SKRIBA–SÓFALVI 2004; ÓDOR 2009; valamint Boesi Zsófia kéziratosa alapján.

⁴⁹ HAJNAL 2009, 97–98. Ott többnyire kőkemencével ellátottak, általában négyzetesek és kisméretűek (9 m² alatt).

⁵⁰ Malomfalván kemence nélküliek, általában szintén négyzetesek, de – Horedt megállapításával szemben – többségük közepes (8–14 m²) méretű (HORED T 1979, 100–101).

⁵¹ DONAT 1980, 60, 87; DROBERJAR 1997, Typ D1; KOLNÍK 1998, 145, Typ I; ŠALKOVSKÝ 2001, 17–22. Utóbbi alapján átlagos területük 9–12 m², a kisebbek a kelet-európai térségben, míg a nagyobbak az északnyugati területeken gyakoribbak. A korai szláv időszakban arányuk a keleti és nyugati régiókban hasonlóan magas (ŠALKOVSKÝ 2001, Abb. 15).

⁵² Pl. CSEH 1999, 74. Kengyel-Baghy-major, Kengyelpart I. 1995/„A” objektum, csak említés. A lelőhely összefoglalását további irodalommal ld. B. TÓTH 2006, 43; összesítő alaprajzát CSEH 2009, 1. kép.

⁵³ VÖRÖS 1998, 56–58.

⁵⁴ DROBERJAR 1997, Abb. 11; KOLNÍK 1998, 145.

⁵⁵ ŠALKOVSKÝ 2001, 23, Abb. 16.

A típus számos variációban megjelenik a lelőhelyen (3/1–6., 11. kép 2; 13. kép 3). Ezek összességét tekintve az épületek területe (4,7–28,6 m²), mélysége (0,1–1 m) és térbeli elhelyezkedése az 1. típushoz hasonlóan nagy szórást mutat. A téglalap és a négyzet alakú épületek szinte egyenlő arányban oszlanak meg közöttük.

A 3.1. altípusként meghatározott, „tisztá” kétoszlopos szerkezetből viszonylag kevés fordult elő a lelőhelyen. A 3/2., háromszlopos típus önálló típusként való szerepeltetése⁵⁶ a lelőhelyen nem volt indokolt, mert nagyon ritka, és semmilyen más morfológiai jegy nem választja el az ágasfás-szelemenes főtípustól. Az altípusok kialakításánál feltűnt, hogy a tengelyben elhelyezett háromoszlopos szerkezet (3/2.) nem fordult elő oldalsó kiegészítő cölöpökkel. A 3. típusba sorolható, kiegészítő cölöpös épületek esetében a tengelyben vagy két oldalsó oszlop nyoma maradt meg (3/3.), vagy 4–5 oszlopot kellett oldalról „megtámogatni” (3/5). 4–5, tengelyben elhelyezett oszlop kiegészítő cölöpök nélkül nem fordult elő.

A kétoszlopos épülettípus gepida kori példáinak felgyűjtését elsőként Cseh János végezte el.⁵⁷ Eszerint – és az újabb közlések alapján – a gepida kori Alföld leggyakoribb és általánosan elterjedt típusának tarthatjuk.⁵⁸ Az altípusok közül az egyoszlopos 3/4. vál-

tozatra már Cseh János felfigyelt, ő is a kétoszlopos szerkezetű épületek variációjának tartotta.⁵⁹ Osztom a véleményét, hogy a gepida Alföldön túl sok a jól megfigyelt példa ahhoz, hogy létezését pusztán pontatlan terepi megfigyeléseknek köszönhessük.⁶⁰ Malomfalván középszlop nem fordult elő, és az épületek tengelyében kettőnél több cölöp soha nem állt, azaz a rákóczi falvi 3/3–6. altípusok ott egyáltalán nem jelennek meg. Ezzel szemben az aszimmetrikus alátámasztási nyomok helyi változatai szép számban feltűnnek.⁶¹

Az alaprajzi típus a dunántúli településeken egyelőre csak Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő anyagában tűnt fel, de ott az egyik legfontosabb szerkezeti típust képezi.⁶² Kölkeden a legerjedtebb típust a hasonló kétágasos házak alkotják; az épületek közel fele (46%) tartozik közéjük.⁶³

A kétágasos szerkezet nemcsak az 5–6. századi Kárpát-medencében, hanem Európa-szerre is általánosan elterjedt a késő vaskor óta.⁶⁴ Gyakorisága regionálisan eltér, a római császárkorban az Északi-tenger-parti, a Rajna-vidéki vagy a csehországi területekkel szemben például az Elba és az Odera között csak kis mennyiségben van jelen.⁶⁵ Változatai a népvándorlás kori szláv területeken általánosan elterjedtek, területükre a 9–12 m²-es átlagérték jellemző.⁶⁶ A kétoszlopos konstrukció az észak-németországi síkságon a 7–12. század-

⁵⁶ Pl. a kölkedi településsel ellentétben (HAJNAL 2009, 97–98). Ld. még ŠALKOVSKÝ 2001, 27, 1Ba2 típus.

⁵⁷ CSEH 1996, 73–74, 92.

⁵⁸ B. TÓTH 2006, 48. A Nagykunsági Árapasztó Tározó építéséhez kapcsolódó megelőző régészeti feltárások során Tiszabura-Bónishát (5.) lelőhelyen egy közepes méretű gepida települést tárt fel az ELTE Régészettudományi Intézete 2009-ben, amelynek feldolgozása szintén a szerző doktori disszertációjának részét képezi. Ezen a településen is ez a szerkezet az uralkodó: a feltárt 13 gepida épület közül 8 tartozott a kétoszlopos épülettípusba.

⁵⁹ CSEH 1999, 45; CSEH 2004, 74, 4. j.

⁶⁰ Ennek ellenére e szerkezet esetében fordulhat elő legnagyobb valószínűséggel, hogy valójában a kétoszlopos változat rosszul megfigyelt példányai; vö. HORED T 1979, 100, aki a hasonló aszimmetrikus szerkezeteket „befejezetlennek” határozta meg. Az egyoszlopos változat elsősorban a császárkori északi germán és a nyugati szláv régiókban terjedt el (ŠALKOVSKÝ 2001, 27, 1Ba1 változata, Abb. 16; LEUBE 2009, 144).

⁶¹ Tíz esetben, ezek 3, 5 vagy 7 oszlophellyel bírtak az épületek oldalain és sarkain elhelyezve (HORED T 1979, 100, Abb. 39–40).

⁶² Bocsi Zsófia kéziratos munkája alapján.

⁶³ HAJNAL 2009, 97, 99. Méretadataik és alakjuk jellegzetesen különbözik a rákóczi falvi házakétól, és mintegy felük kökemencével ellátott.

⁶⁴ DONAT 1980, 88, Typ A; DROBERJAR 1997, 19–20, Typ A1; KOLNÍK 1998, 145–146, Typ II; LEUBE 2009, 143–145, Typ A.

⁶⁵ LEUBE 2009, 143–144.

⁶⁶ ŠALKOVSKÝ 2001, 23–27 (1Ba2 egyes változatai), Abb. 16, Abb. 18.

ban is ritkaságszámba megy; nagyobb számban elsősorban a Német-Középhegységtől délre fordul elő, ahol általában sarokoszlopos háztípusokkal együtt, utóbbiak túlsúlyával jelentkeznek.⁶⁷

4. SAROKCÖLÖPÖS ÉPÜLETEK: HAT- VAGY TÖBBOSZLOPOS SZERKEZETEK

Ebbe a csoportba (7. kép 5) tartozik három közepes méretű épületen kívül (9,15–15,7 m²) a lelőhely egyik legnagyobb épülete (28,5 m²). Mélységük átlagos (0,3–0,8 m), alakjuk, szerkezetük irányítása különböző, és elszórtan helyezkednek el a lelőhely középső harmadában (11. kép 2; 13. kép 3). Az azonos szerkezeten túl nem alkotnak markánsan elkülönülő csoportot az épületek között. Kiemelendő közülük a legnagyobb, 7 különböző méretű oszlophellyel ellátott épület (8A/34/60.), amelynek legközelebbi rokona a kölkedi 5a vagy 6c épülettípus.⁶⁸

A korábbi irodalom szerint ezek az épület-típusok – elsősorban a hatoszlopos szerkezet – a germán népeknél általánosan elterjedtek, így a gepidáknál is nagy számban számolhatunk velük.⁶⁹ Az utóbbi két évtized közlései alapján azonban kijelenthető, hogy ez nem így van, valójában a gepida területeken ez az épület-

pus viszonylag ritkán jelenik meg. Erre a jelenségre először Cseh János figyelt fel,⁷⁰ majd Takács Miklós is hangsúlyozta.⁷¹

Elsőként szintén Cseh János végezte el felgyűjtésüket, amely alapján a szerkezeti típus szórványosan a Gepida Királyság minden régiójában jelen van.⁷² A gepida Alföldről ismert, de eddig is ritkának tűnő,⁷³ négy sarokoszlopos háztípus viszont egyáltalán nem jelenik meg Rákóczi-falván.⁷⁴ Hasonló a helyzet Malomfalván, ahol szintén nem tűnik fel,⁷⁵ gyakori viszont a hatoszlopos ház.⁷⁶ A malomfalvi aszimmetrikus szerkezetek e típus változatainak is tekinthetők, ez esetben a lelőhelyen ez az uralkodó épülettípus. A Baráthelyen feltárt 56 épületben sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezetek nem jelennek meg.⁷⁷

A Dunántúlon, a mözsi 5–6. századi településrészen szinte kizárólag hatoszlopos szerkezetű házak vannak jelen, a mohácsi ház szintén hatoszlopos.⁷⁸ A balatonlellei településrészlet mindhárom épülete a nyolcoszlopos típusba tartozik.⁷⁹ A zamárdi és ordacsehi településeken a két-, négy- illetve hatoszlopos szerkezetek dominálnak, és szinte minden épületben található oszlopszerkezet.⁸⁰ Négy sarokoszlopa lehetett a Blay Adrienn által elemzett soproni, agyagba rakott kőfallal és fűtőcsatornával ellátott 5. századi épületnek.⁸¹ Ezek a te-

⁶⁷ DONAT 1980, 84. Ez a kép elsősorban a magyarországi langobard településekre emlékeztet, ld. lejjebb.

⁶⁸ HAJNAL 2009, 98. Ezek a 6–7. századra keltezettek.

⁶⁹ VÉKONY 1985, 90; SZABÓ 1978, 73; BÓNA 1988, 407; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 147. Fordított tendencia hangsúlyozása is felmerült, amely szerint a Kárpát-medencei települések általános képéhez tartozik, hogy kevés a hatoszlopos ház (HAJNAL 2009, 99). Ez az elmúlt évek 5–6. századi dunántúli településközlései alapján a langobard idősakra nem általánosítható.

⁷⁰ CSEH 1996, 74; CSEH 1999, 56, 7. j.

⁷¹ TAKÁCS 2002, 278.

⁷² CSEH 1996, 73–74, 92. A típushoz ld. még B. TÓTH 2006, 48, 58; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 145–147.

⁷³ SZABÓ–VÖRÖS 1979, 227; B. TÓTH 2006, 48. Ilyen épületek: Battonya-Sziondai gyp. I. ház (SZABÓ–VÖRÖS 1979, 219–221, 3–4. kép), vagy Egerlövő-Homokpart kisméretű (5 m²-es) építménye (LOVÁSZ 1987).

⁷⁴ A jelzett tendenciákat erősíti Tiszabura-Bónishát gepida települése, ahol sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezet nem jelenik meg. Vö. 58. lj.

⁷⁵ Csak két, három sarokoszlopos épület (HORED T 1979, 100, E típus). Közülük a 6. épület (HORED T 1979, Abb. 21) két sarokoszlopa kettőzött, azaz erősen aszimmetrikus alátámasztási nyomokkal rendelkezik.

⁷⁶ Nyolc oszlop csak egyetlen esetben jelenik meg, de éppen a legnagyobb, 13. szövőház esetében, amelynek egy kivétellel minden oszlopa kettőzött volt. A megerősített szerkezet itt egyértelműen a nagy területtel lehet összefüggésben (HORED T 1979, 103–104, Abb. 41, Abb. 43).

⁷⁷ BÄRZU 1994–1995, 240–241, Fig. 2–3.

⁷⁸ ÓDOR 2009, 24, 3. t.; PÁRDUZ 1949; vö. VÉKONY 1985, 90.

⁷⁹ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 121–132.

⁸⁰ BOCSI 2008, 415; BOCSI 2012, 187; Bocsi Zsófia kéziratosa alapján.

⁸¹ BLAY 2012, 27.

lepüléseképek egyértelmű eltérést mutatnak az azonos régióban elhelyezkedő későbbi kölkedi településen megjelenő tendenciáktól,⁸² és a gepida szállásterületről.

A négy-, hat-, nyolcoszlopos épületeket a közép-európai kutatás változatos tipológiai rendszerekben értékeli.⁸³ A négy sarokoszlopos változat a gepida területhez hasonlóan a római császárkori germán településeken, köztük a markomann és kvád területeken is igen ritkán jelenik meg.⁸⁴ A Duna-vidéki Barbaricumban kifejezetten késő császárkori és kora népvándorlás kori elterjedésük jellemző.⁸⁵ A szláv területeken szintén viszonylag ritka, de tőlünk keletre és északnyugatra is általánosan elterjedt.⁸⁶

A szvéb területeken a sarokcölöpös, hatoszlopos épülettípus a késő császárkorban tűnik fel először,⁸⁷ és a négycölöpös épületekhez hasonló keltezésével számolhatunk, szemben az északkeleti germán kulturális tömbökkel, ahol kronológiailag jóval tágabb horizontra jellemzők.⁸⁸ Peter Šalkovský az értékelésnél nem különítette el a hat- és nyolcoszlopos típusokat. A kettőt együtt tekintve egyértelmű tendenciának tűnik, hogy ezek az összetett háztípusok a népvándorlás kori szláv világban keleten a leggyakoribbak, számarányuk az északnyugati és nyugati régiók felé haladva csökken.⁸⁹ Peter Donat gyűjtése alapján ugyanakkor általánosan elterjedtek a vizsgált közép-európai területen.⁹⁰

A SZERKEZETI TÍPUSOK TÁJOLÁSÁNAK KAPCSOLATRENDSZERE

Az épületek tájolását a szerkezet alapján mindössze az épületek felénél vizsgálhatjuk (3–4. szerkezeti típusok; 14. kép 1). Az ágasfás-szelemenés típus (3.) uralkodó tájolása a Ny–K-i tengelyhez áll közel. A 3/1. altípusban hosszanti tájolások is előfordulnak (a 2. altípusban nem). A 3. és 5. altípus esetében kiegészítő cölöpök északnyugat vagy északkelet felől helyezkedtek el, kivéve két esetben a 8. lelőhely keleti felén, ahol dél felől. A 4. altípusnál az egyetlen cölöp általában a Ny–K-i tengelyen található, amennyiben nem, az a 8. lelőhely keleti felén, a kemencés épületek között állt. A 6. aszimmetrikus szerkezetek csak a 8. lelőhely keleti felén található meg, szinte mind nyugati vagy déli cölöpökkel. Az altípusok ugyanazokat a tendenciákat erősítik. A Ny–K-i irányítás ural-

kodása mellett a nyugati lelőhelyrészekben inkább észak felől megerősített szerkezeteket találunk, míg a 8. lelőhely keleti felén megugranak a főként déli támasztékú aszimmetrikus szerkezetek.

A sarokoszlopos épületek (4.) szerkezeti tájolása vegyes: két É–D-i tájolásún kívül egy ÉNy–DK-i és egy DNy–ÉK-i található köztük, azaz ebből a szempontból sem alkotnak egységes csoportot.

Ha térképre vetítjük a 3–4. épülettípus alapvető szerkezeti tájolásait,⁹¹ megállapítható, hogy a Ny–K-i tengelyű épületek a lelőhely teljes területét lefedik (12. kép 1). Ez általánosabb érvényű szabálynak tűnik, mint a házgödör irányításának finom változásai (amely ezzel szemben az összes épületről információt szolgáltat, ezért nem elhanyagolható vizsgálat!). A DNy–

⁸² Hasonló szerkezetek Kölkeden is viszonylag ritkák (HAJNAL 2009, 98–99, 6a–c. típus).

⁸³ Legjobb kutatástörténeti összefoglalóját ld. LEUBE 2009, 146.

⁸⁴ LEUBE 2009, 145, Typ B1.

⁸⁵ DROBERJAR 1997, 20, Typ C1.

⁸⁶ ŠALKOVSKÝ 2001, 27, Karte 5, Abb. 16 (1Bb4).

⁸⁷ KOLNÍK 1998, 150, Typ IV.

⁸⁸ DROBERJAR 1997, 20, Typ C2; LEUBE 2009, 146–148, Typ C2. Jóval ritkábban fordul elő a császárkorban a nyolcoszlopos típus (LEUBE 2009, 149–150, Typ D2).

⁸⁹ ŠALKOVSKÝ 2001, 26, Karte 6, Abb. 16.

⁹⁰ Igaz, hogy ő a négy-hatoszlopos típusokat elemezte együtt, míg a nyolcoszloposokat önállóan értékelte, és regionális jelentőséget tulajdonított nekik (DONAT 1980, 57–58, 85–87).

⁹¹ Az DNy–Ny és ÉNy–Ny irányokat a Ny–K irányokhoz soroltam, annak egyértelmű dominanciája miatt.

ÉK-i, illetve ÉNy–DK-i tájolású szerkezetek – a szerkezeti altípusoktól függetlenül! – néhány kisebb csoportot alkotnak, amelyeket a további feldolgozásnál érdemes lesz szem előtt tartani. A szerkezet É–D-i irányítása többnyire

esetlegesnek tűnik. Ez ellentétben áll a házgödörök tájolásával, ahol az É–D-i csoport – amelyet egyben Ny–K-inek is tarthatunk – keleten koncentrálódik cölöphely nélküli vagy középoszlopos épületekben (*11. kép 1*).

TÜZELŐBERENDEZÉSEK

A településszerkezet vázolásánál érintettem, hogy a lelőhelyen 15 kemencés gepida ház is napvilágra került, és ezek egy csoportban, a Tisza-parthoz legközelebb eső lelőhelyrészen sűrűsödtek (*12. kép 2*). A leletanyag feldolgozásáig, pusztán morfológiai alapon nem dönthető el a kemencés épületek szerepe, mert alapterületük (4,66–16,5 m²), mélységük (0,05–0,9 m) és szerkezetük igen nagy változatosságot mutat (*14. kép 2*). A kemencék egy épített kemencétől eltekintve az altalajba vájt, az épület területén kívül eső kemencék voltak (*8. kép 5–7*).⁹² Több épületben a földbe vájt kemence mellett egy központi, kisméretű tüzelőhely is megfogható volt (*8. kép 8*). Ilyen nyitott tüzelőhely néha kemence nélküli házakban is jelentkezett, de erre is csak a 8. lelőhely intenzíven gepida házakkal borított keleti oldalán, a kemencés épületek között találtam példákat.

Régóta ismert jelenség, hogy a császárkori és kora népvándorlás kori földbe mélyített veremházakban viszonylag ritkán fordulnak elő kemencék.⁹³ Ez a gepidákra is igaz,⁹⁴ erdélyi szállásterületükön is ritkaság,⁹⁵ és a dunántúli 5–6. századi telepeken sem jellemző.⁹⁶ Alapvetően különbözik a felsoroltaktól a kölkedi településkép, ahol az épületekből nagyszámú és különböző típusú kemencék ismertek.⁹⁷ Amennyiben a rákóczi falvi kemencés épületek a környező épületekkel egykorúnak bizonyul-

nak, úgy lehetséges, hogy egy műhelykörzetet tártunk fel. Az is előfordulhat azonban, hogy a kemencéknek kronológiai jelentősége lesz, még úgy is, hogy kemencés épületek egymással is szuperpozícióban álltak. Jelenleg még nem tartom eldönthetőnek a kérdést, hogy vajon lakóépületekként is vagy kizárólag műhelyként használhatták-e őket.

Kölkeden megfigyelték, hogy a kemencék irányítása viszonylag egységes, elsősorban a déli irányok felé, azaz a Duna-part felé néztek.⁹⁸ A rákóczi falvi kemencés épületek kemencéi az északról keleten át, délkeletig terjedő irányokba, esetleg nyugat felé nyílnak. Az „összevisszaság” talán részben annak köszönhető, hogy a területet az északi (–északnyugati) irány kivételével szinte körbeveszi a Tisza ártere. A kemencék az épület tengelye mentén, vagy azzal párhuzamosan, oldalról nyíltak. Általános szabályként sikerült megfigyelni azt, hogy a cölöphelyes szerkezetű kemencés épületek esetében a cölöpök a kemencétől nyugatra jelentkeztek, annak tájolásától függetlenül. Egyedül két esetben találunk a kemencétől délre elhelyezett cölöpöket, a két legdélebbi ház esetében. A harmadik kivétel (8/577.) erősíti a szabályt: ez az egyetlen nyugat felé néző kemencéjű épület, amely abból a szempontból is kilóg a többi közül, hogy hozzá szabályos, két ágasfás szerkezet tarto-

⁹² A típus elterjedését a szláv világban ld. ŠALKOVSKÝ 2001, Karte 14.

⁹³ BÓNA 1988, 407; B. TÓTH 2006, 60, 63; LEUBE 2009, 157.

⁹⁴ B. TÓTH 2006, 48.

⁹⁵ HOREDŤ 1979, 112; BÄRZU 1994–1995, 244; B. TÓTH 2006, 58.

⁹⁶ SKRIBA–SÓFALVI 2004; ÓDOR 2009, 24. Egyedül Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő településén került elő néhány kemencés épület, ezek szintén földbe vájt külső kemencék (Bocsi Zsófia kéziratosa munkája alapján).

⁹⁷ A település kemencéinek 80%-a kőkemence (HAJNAL 2009, 99). A földbe vájt külső kemencék ráadásul sarokba vájtak, amely Rákóczi falván nem fordul elő (HAJNAL 2009, 8. kép 1: 3. típus).

⁹⁸ HAJNAL 2009, 99.

zott. Mindezek arra utalnak, hogy az épületek kialakításakor elsősorban a közvetlen környezetre voltak tekintettel. A látszólagos össze-

visszaság mögött rendező elvek húzódnak, és ez még akkor is felfedezhető, ha szinte minden esetben egyedi megoldásokra jutottak.

SZÖVŐMŰHELYEK

Az egyik rákóczi falvi épület (8/109/169.) egy leégett gepida kori szövőműhely volt (7. kép 7; 8. kép 1–3).⁹⁹ A közepes méretű (9 m²), kétoszlopos épületben két készlet szövőnehezék őrződött meg. A ház délnyugati oldalán egy szövőszék leégett maradványai terültek el *in situ*. Ez mintegy 30 db nehezékből állt. A ház északkeleti sarkában, egy kis szegletben legalább 25 db nehezéket helyeztek el egy kupacban. Gyenge megtartásuk miatt feltételezhető, hogy csak a ház leégése során égtek ki.¹⁰⁰

Elsőként Cseh János gyűjtötte fel a gepida szövőszék-nehezékek lelőhelyeit.¹⁰¹ Ezekről a lelőhelyekről jelenségenként többnyire mindössze egy-két darab ismert; B. Tóth Ágnes szintén egy-egy példányt közölt Eperjerről, Ártándról és Szarvasról.¹⁰² Szövőszékek *in situ* agyagnehezékei leégett épületekből két gepida lelőhelyen kerültek elő: Malomfalváról,¹⁰³ valamint Kengyel-Baghy-homokról.¹⁰⁴ Több párhuzamunk van arra, hogy az épüle-

tek egyik sarkában vagy oldalsó „fülkében” a használaton kívüli nehezékeket felhalmozták. Ilyen jelenséget figyeltek meg Tiszafüred-Morotvapart, Szolnok-Zagyva-part, Alcsi, Kengyel-Baghy-homok, valamint Kengyel-Kiss-tanya lelőhelyeken, esetenként több épületben is.¹⁰⁵

A gepida szövőházak komplex értelmezését B. Tóth Ágnes végezte el nemrégiben.¹⁰⁶ Az eddig rendelkezésre álló rákóczi falvi adatok ezt a – meglepően egységes – képet egy újabb lelőhellyel egészítik ki. A gepida szövőnehezékek kivétel nélkül kúpos, piramis alakúak, amelyek antik előzményeit tételezi fel a kutatás. Különböznek a dunántúli anyagtól, ahonnan kizárólag kezdetlegesebb, gömbölyded formájú, úgynevezett cipó alakú példányok kerülnek elő.¹⁰⁷ A kengyeli és rákóczi falvi leégett házakban feltárt nehezékek alapján egy készlet a gepida Alföldön 25–30 nehezékből állhatott.¹⁰⁸

⁹⁹ A paticsanyag, köztük az agyagnehezékek átnézése még nem történt meg, ezért csak azt a három épületet elemzem, amelyek szinte biztosan műhelyek voltak. A feldolgozás e fázisában az sem zárható ki, hogy további műhelyeket is sikerül majd meghatározni a lelőhelyről.

¹⁰⁰ A szerző saját helyszíni megfigyelése szerint a nehezékek padló felé néző oldala kevésbé égett át. Az északkeleti kupac ezért a szövőszék mentén szétszóró példányoknál jóval rosszabb állapotban volt. Csak a felső nehezékek voltak felszedhető állapotban, ezek alja és alattuk még néhány nehezék tömör, sárgás agyagfoltokként jelentkezett a betöltés alján. Eredetileg az északkeleti kupac száma is 30 körül lehetett, de pontos számukat nem lehetett megállapítani. A kiegészítő nehezékekre a gepida szövőházak leírása során Kurt Horedt és Cseh János is utalt (HORED T 1979, 94, 97; CSEH 2000, 95).

¹⁰¹ CSEH 1997, 129, „C” függelék és 10. kép 1. (a képaláírással ellentétben!); CSEH 2000, 99–100.

¹⁰² A szarvasi kisméretű töredéket ld. B. TÓTH 2006, 72, Taf. 1. 8, Taf. 2. 8. Cseh János legutóbbi leletközlésének lelőhelye Kengyel-Kiss-tanya „A” objektum (CSEH 2013, 91, 6. kép, 14–15. kép). A 16 m²-es épület betöltéséből 6 db szövőszék-nehezék mellett 10 bikónikus orsógomb is előkerült (CSEH 2013, 96, 20. kép, 31–32. kép [„F” objektum]).

¹⁰³ HORED T 1979, Abb. 41–42, Abb. 93–94, Abb. 97, Abb. 115–117.

¹⁰⁴ CSEH 2000, 96, 7. t. („H” objektum).

¹⁰⁵ CSEH 2000, 98–99; B. TÓTH 2006, 72–73; CSEH 2007, 346, 1. kép, 5. kép 2. Összekupacolt nehezékek langobard településekről Balatonlellén és Zamárdiban kerültek elő nagyobb számban, utóbbi lelőhelyről sorba rendezett agyagnehezékek is származnak (SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151; Bocsi Zsófia kéziratosa munkája). Egy kupac agyagnehezéket egy kölkedi házban is megfigyeltek (HAJNAL 2009, 104–105, 10. kép 2).

¹⁰⁶ B. TÓTH 2006, 72–74.

¹⁰⁷ SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151; Bocsi Zsófia kéziratosa munkája.

¹⁰⁸ A balatonlellei langobard telep esetében 40–50 nehezékes szövőszékeket feltételeznek, amelyek 2–3 önálló súlykategóriájú nehezékekből állhattak össze (SKRIBA–SÓFALVI 2004, 151).

Cseh János hívta fel a figyelmet egy másik jelenségre, amelynek köszönhetően a leégett 109. épületen kívül további objektumok is szövőházaként azonosíthatók. Két kisebb, négyzetes épületben (5/147/235. és 8/429/670.) egy téglalap alakú, hosszúkás, lekerekített végű jelenség húzódott, mindkettőben az északi oldallal párhuzamosan (7. kép 8). Hasonló épü-

letet Cseh János Szolnok-Zagyva-part, Alcsi gepida településén tárt fel,¹⁰⁹ és nyugat-európai párhuzamok alapján ezt a jelenséget a szövőszék helyének értékelte.¹¹⁰ A 147. épület oszlophely nélküli, a 429. épületben a hosszúkás jelenséggel szemben egy kerek oszlophely állt. A két épület egymástól 605 m távolságra esett (12. kép 2).

AZ ÉPÜLETEK TÖBBVÁLTOZÓS STATISZTIKAI ELEMZÉSE

Az épületek elemzésekor a térbeli szóródások vizsgálata az egyik legfontosabb szempont. Más típusú összefüggésekre mutathatnak rá a többváltozós statisztikai vizsgálatok. Az épületek adatait ezért főkomponens-elemzéssel is vizsgáltam. A módszert azért választottam, mert a cél elsősorban nem a csoportalkotás volt, hanem a változók összefüggéseinek vizsgálata egyes esetek (épületek) között. Az arányskálán nem kifejezhető adatsorok, a diszkrét változók bevonására ez a vizsgálat nem alkalmas, illetve a folytonos (pl. méretadatok) és diszkrét változók (pl. tipológiai csoportok) együttes kiértékelése az eredményeket torzíthatja. Utóbbiak összefüggései ezért csak a szórásdiagramon való megjelenítéssel szemléltethetők. Az eredményeket azért is szükségesnek tartom bemutatni, mert a településszerkezet vizsgálatának eredményei a statisztikai analízis folyamatos használata során alakultak ki.

A felhasznált adatsorok az oldalhosszak, a terület, a mélység és a fokokban megadott tájolás folytonos változói voltak.¹¹¹ Megállapíthatjuk, hogy a terület, a mélység és a tájolás a teljes adatsort tekintve nem függ erősen egymástól. Ezután megvizsgáltam a különböző, egyéb jellegzetességek szóródását az arányskálán kifejezhető értékek szórásdiagramján. A módszer lényege például a tájolási adatok

kategorizálásával és megjelenítésével szemléltethető (13. kép 1).

Az adatszórás alapján az épületek négyzet- vagy téglalap alakja nem függ a metrikus változóktól, sem a szerkezettől (13. kép 2). A szerkezet szempontjából a legzártabb csoport a sekély, viszonylag kis területű középoszlopos épületeké (13. kép 3). Az oszlopszerkezet nélküli épületekről korábban felmerült, hogy sekélyebbek az átlagnál.¹¹² A szórásdiagram alapján túlsúlyuk valóban sekély vagy közepes mélységű volt itt is. A 3/1. altípus a diagram közepén csoportosul, elsősorban közepes méretű területekkel jellemezhető. A főkomponens-elemzés megerősítette, hogy a 3/2. és a 3/4. altípusba tartozó épületek nem alkotnak önálló csoportot. A 3/3., 5., 6. altípusok ellenben két nagyobb egységre tagolódtak. A 3/5., tengelyben többszlopos, aszimmetrikus szerkezetű házak közepesen nagyméretűek (15,5–18,3 m²), viszonylag mélyek (0,8–0,9 m), tájolásuk északnyugat-észak/északnyugati (337–350°). A 3/6. csoport legjellemzőbb eleme a hasonló tájolás (355–11°). A sarokcölöpös 4. típus épületei nem rendeződnek csoportba, de a felső átlagnál nagyobb méreteik feltűnőek. Malomfalván az összetett szerkezet K. Horedt szerint a nagyobb mérettel egyenes arányban állt.¹¹³ A rákóczi falvi épületek ezt az összefüggést, ha nem is egyenes

¹⁰⁹ CSEH 2000, 92–95, 2. t.

¹¹⁰ CSEH 2000, 95–96; B. TÓTH 2006, 72–73; ZIMMERMANN 1982, 134–141.

¹¹¹ A vizsgálatot PAST 3.0 programmal végeztem, korrelációs mátrixot használva, amely normalizálja a különböző mértékegységekben felvett adatokat (HAMMER 2013, 77). Az első főkomponens sajátértéke: 2,9, variancia: 58,3%; 2. komponens sajátértéke 1,1, variancia: 21,4%.

¹¹² ŠALKOVSKÝ 2001, 21.

¹¹³ HORED T 1979, 101.

arányban, de lényegében megerősítik (elsősorban a 3/5. és 4. típusok esetében).

Megvizsgáltam a szerkezet tájolását (14. kép 1), valamint a kemencés épületek, műhelyek szóródását is (14. kép 2). Végül szemléltetés céljából megjelenítettem a vizsgálatok során elkülönülő térbeli egységeket (14. kép 3). A 8. lelőhely keleti felén elhelyezkedő épü-

letek viszonylag zárt csoportot alkotnak. Az általuk kijelölt halmazon belül található többnyire a középszlopos szerkezetű épületek, a kemencés épületek és a szövóműhelyek is. Jól elválnak tőlük például az 5. lelőhely szarmata telepe fölött álló épületek, és határozottan elkülönül a három legnagyobb alapterületű épület (15. kép).¹¹⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

A gepida településekre és köztük a Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyre is igaz, hogy a földbe mélyített házak egyes elemei önmagukban szinte minden területen jó párhuzamokkal rendelkeznek.¹¹⁵ A lelőhelyen kirajzolódó tendenciákat tekintve azonban körvonalazható egy olyan kép, legalább az épülettípusok szempontjából, amely összességében egyelőre egyedinek tűnik. Ez a kép megerősíti azt, amelyet az elmúlt két évtized kutatásai alapján a Gepida Királyság területére jellemzőnek tartottunk,¹¹⁶ azonban egy új minőséget képvisel: egy nagy kiterjedésű, tagolt, mégis bizonyos fokig szervezett struktúrájú falusias települését.

A rákóczi falvi telep megerősíti, hogy a gepida településeken általában a kétoszlopos, ágasfás-szelemenés szerkezetű típus és ennek változatai uralkodnak. A hatoszlopos szerkezet jóval kisebb arányban tűnik fel, mint a Dunántúlon, és még ritkábbak a négy sarokcölöpös épületek. Feltűnően nagy számban jellemzik a településterületet különböző aszimmetrikus szerkezetek, amely szintén eltérő jelenség a dunántúli anyaghoz képest. Gyakoriak az alátámasztás nélküli épületek, amelyek a Dunántúlon eddig nem adatoltak. A képet az alföldi szállásterület esetében az egyetlen középszlopos épülettípus árnyalja.¹¹⁷

Ezek a világos tendenciák azonban az úgynevezett *intra-site* vizsgálatok szempontjából szinte teljesen érdektelenek. A lelőhely történetének felvázolásához összetettebb módszerekhez kell folyamodnunk, amelyek felé jelen tanulmány csak az első lépés volt. Alapvető kiindulópont lehet a statisztikai módszerek alkalmazása, amelyek ilyen adatmennyiség esetén kikerülhetetlenek, akkor is, ha csak a települések értékelésekor általánosan vizsgált alapvető jellemzőket (terület, mélység, stb.) szeretnénk értékelni. A kapott információk részletes elemzésre szorulnak, hiszen a régészetileg fontosnak tartott, jellemző tulajdonságok egy része közvetlenül nem írható le statisztikai módszerekkel.

Az elemzés során megállapítható volt, hogy az épületek egyszerű morfológiai tulajdonságok alapján nem alkotnak élesen elváló csoportokat. Azonban ha az adatokat térképre vetítjük, az összefüggések egy része erősebben kirajzolódik. Egyes tulajdonságok a 7 hektáron elterülő településrészleten nagy foltokban, inkább tendenciákban jelentkeznek (pl. mélységadatok, az épület irányítása), más esetekben kisebb csoportokat alkotnak (pl. területi adatok vagy a szerkezet tájolása), megint mások szinte véletlenszerűnek tűnnek (pl. néhány kivételtől eltekintve a szerkezeti típusok

¹¹⁴ Az összefüggéseket más szempontból megjelenítő hierarchikus klaszteranalízis a Paired group (csoportátlag) algoritmussal, PAST 3.0 programmal készült.

¹¹⁵ B. TÓTH 2006, 59–60.

¹¹⁶ B. TÓTH 2006, 60.

¹¹⁷ Az összképet torzíthatja a dunántúli telepek jóval kisebb száma, bár az eddig megismert falusias települések meglehetősen egységes képet alkotnak. A kölkedi település képe a rendelkezésre álló adatok alapján, azaz a teljes avar időszakot tekintve, az épülettípusok szempontjából nem hasonlít erősen sem a langobard, sem a gepida hagyományokra.

előfordulása a lelőhelyen). E szóródások egy része véletlen is lehet, más esetekben azonban túl sok változó csoportosul egy kisebb területen. Ennek legfeltűnőbb példája a sűrű keleti településrész, ahol kiugróan sok a kis területű, sekély mélységű, É–D-i vagy ÉÉK–DDNy-i tájolású, középoszlopos vagy aszimmetrikus szerkezetű, illetve kemencés épületek száma. Ezek a tulajdonságok együttesen, komplex módon különítik el ezt a lelőhelyrészt, még

akkor is, ha egyes épületekre a fentebbiekből csak néhány tulajdonság jellemző.

A részletekbe menő elemzés a lelőhely kronológiai horizontjainak felrajzolásában is segíthet, amely az anyagfelvétel lezárulása után még komplexebb feladat lesz. S ha az is megvan, akkor lesz érdemes funkcionális kérdésekkel, térszerveződéssel és azok változásaival, háztartásvizsgálatokkal és társadalmi következtetésekkel foglalkoznunk.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton is köszönöm Szabó Gábornak, Kovács Katalinnak, Sebők Katalinnak és Váczi Gábornak, hogy a lelőhely feldolgozását számomra lehetővé tették. A légifelvételeket Czajlik Zoltán, az objektumok fotóit Dankó Szabolcs és Hegedűs Sándor készítette. A zamárdi és az ordacsehi telepek monografikus feldolgozásának kéziratát Bocsi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre. Valamennyien fogadják köszönetemet.

IRODALOM

- BÁRÁNY–HAJNAL 2010: Bárány A. – Hajnal Zs.: Agancsfeldolgozó műhely és csontfésűk Tiszagyenda-Lakhatom koraközépkori lelőhelyről. In: *Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza*. Szerk.: Gömöri J. – Körösi A. Budapest 2010, 85–92.
- BÂRZU 1994–1995: Bârzu, L.: La station no. 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe–VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Ştirbu. *Dacia* 38–39 (1994–1995) 239–295.
- BLAY 2012: Blay A.: Későrómai ház Scarbantia-ban. *Soproni Szemle* 66 (2012) 20–31.
- BOCSI 2008: Bocsi, Zs.: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Bonn 25–28. Februar 2008*. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 415–430.
- BOCSI 2012: Bocsi Zs.: Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvolgyi-dűlő 5–6. századi telepeinek kerámiái. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 187–204.
- BÓNA 1988: Bóna I.: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 1988:3–4 (1988) 401–411.
- BRABANDT 1993: Brabandt, J.: *Hausbefunde der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Ein Forschungsstand*. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologische Denkmalpflege Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte 46. Halle (Saale) 1993.
- CSEH 1993: Cseh J.: Kengyel-Kiss-tanya (Előzetes jelentés az 1990 őszén végzett régészeti feltárásokról) (Kengyel-Kiss-tanya /-homestead/ /preliminary report about the archaeological excavations finished in the autumn of 1990/). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 8 (1993) 137–161.
- CSEH 1996: Cseh J.: Kora népvándorlási kori házak Tiszaszőlős környékén (Egy

- leletmentés tanulságai). *Múzeumi Levelek* 75:1 (1996) 67–92.
- CSEH 1997: Cseh J.: Kora népvándorlás kori teleprészlet a Tiszazugban (Szelevény-Sárga-partoldal) (Early Migration Period settlement remains from the Tiszazug region). *Archaeologiai Értesítő* 121–122 (1994–1995) 1997, 115–129.
- CSEH 1999: Cseh J.: Régészeti adatok egy Zagyva-parti gepida településről. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön (Die Gepiden. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarisches Tiefebene)*. Gyulai Katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 41–57.
- CSEH 2000: Cseh J.: Gepida-ház szövőszék helyével Szolnok-Zagyvaparttról (A szerkezet nyomai az 5–6. századi Kelet-Kárpát-medencében) (Gepida house with place of hand-loom from Szolnok-Zagyvapart. Marks of the machine in the East-Carpathian basin of the 5th–6th century). *Jászvári Könyvtár* 4. A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000. Szerk.: Kiss E. – Hortiné dr. Bathó E. Jászberény 2000, 91–111.
- CSEH 2004: Cseh J.: Szelevény-Schweigertanya. Egy VI. századi gepida település a Tiszazugban (Szelevény-Schweigertanya). A Gepid Settlement of the 6th century in the Tiszazug). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 14 (2004) 71–165.
- CSEH 2007: Cseh J.: Újabb régészeti ásatás Kengyel-Kiss-tanyánál. *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 16 (2007) 345–375.
- CSEH 2009: Cseh J.: Kereskedelmi áru importált mázas kerámia a Kr. u. 4–6. századból kengyeli lelőhelyeken (Baghy-homok és Kengyelpart I.). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 19 (2009) 323–332.
- CSEH 2013: Cseh J.: Gepida település régészeti nyomai Kengyel-Kiss tanya mellett – 1990. Függelék: a gót-gepida nyelv házra vonatkozó szavainak köréből. *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 22 (2013) 91–143.
- DONAT 1980: Donat, P.: *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7–12. Jahrhundert*. Berlin 1980.
- DROBERJAR 1997: Droberjar, E.: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*. Fontes Archaeologici Pragenses 21. Pragae 1997.
- HAJNAL 2007: Hajnal Zs.: Tiszagyenda-Lakhatom 14. lelőhely. In: *Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2006–2007*. Szerk.: Pallos L. Budapest 2007, 10–11.
- HAJNAL 2009: Hajnal Zs.: Házak a kölked-feketekapui avar kori telepen (Häuser in der awarenzeitlichen Siedlung Kölked-Feketekapu). *Archaeologiai Értesítő* 134 (2009) 91–116.
- HAMMER 2013: Hammer, Ø.: *PAST. Paleontological Statistics Version 3.0, Reference manual*. Oslo 2013.
- HOREDTEK 1979: Horedt, K.: *Morești. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen* 1. Bukarest 1979.
- KOKOWSKI 1998: Kokowski, A.: Zur Frage sogenannter „großer Häuser“ in Mittel- und Osteuropa. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien: Tagung, Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Hrsg.: Leube, A. Bonn 1998, 14–25.
- KOLNÍK 1998: Kolník, T.: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien: Tagung, Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Hrsg.: Leube, A. Bonn 1998, 144–159.
- KONDÉ 2012: Kondé Zs.: *Avar kori települések Rákóczi-falva-Bagi-földek lelőhelyen*. Szakdolgozat. Budapest 2012.
- KOVÁCS ET AL. 2007: Kovács K. – Sebők K. – Szabó G. – Váczi G.: Rákóczi-falva, Bagi-föld (8/a sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 261–262.

- KOVÁCS ET AL. 2008: Kovács K. – Sebők K. – Szabó G. – Váczi G.: Rákóczifalva, Bagi-föld, 8/a sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 266–267.
- KOVÁCS–VÁCZI 2007: Kovács K. – Váczi G.: Rákóczifalva, Bagi-föld (8. sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 261.
- LEUBE 2009: Leube, A.: *Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1.-5./ 6. Jhd. n. Chr.* Römisch-Germanische Forschungen 64. Mainz am Rhein 2009.
- LOVÁSZ 1987: Lovász E.: Gepida ház Egerlövön (Haus der Gepiden in Egerlövön). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1986–1987) 1987, 127–140.
- MÁCSAI 2012: Mácsai V.: *A Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lelőhely avar temetőjének feldolgozása*. Szakdolgozat. Budapest 2012.
- MAGOMEDOV 1999: Magomedov, B.: Siedlungen der Černjachov-Sîntana-Kultur. In: *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur: Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 25. Oktober 1995 zum Gedenken an Kazimierz Kozłowski /9.12.1934–9.7.1995/*. Hrsg.: Gomolka-Fuchs, G. Bonn 1999, 69–83.
- MASEK 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén (Settlement surveys from the Early Migration Period at Rákóczifalva-Bagi-földek /Sites 5–8–8A/). In: *Hadak Útján. A Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 43–59.
- ÓDOR 2009: Ódor J. G.: Langobard telepnym Mözsről (Langobarden Siedlungspuren von Mözs). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 31 (2009) 23–35.
- PÁRDU CZ 1949: Párducz M.: Népvándorlászori ház Moháczon (Дом вг. Мохач из времён переселение народов). *Archaeologiai Érteszítő* 76 (1949) 85–89.
- ŠALKOVSKÝ 2001: Šalkovský, P.: *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*. Nitra 2001.
- SKRIBA–SÓFALVI 2004: Skriba P. – Sófálvi A.: Langobard település Balatonlelle határában (Eine langobardensiedlung in der Gemarkung von Balatonlelle). *Archaeologiai Érteszítő* 129 (2004) 121–163.
- SZABÓ–SEBŐK 2007: Szabó G. – Sebők K.: Rákóczifalva, Bagi-föld (5. sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 260–261.
- SZABÓ 1978: Szabó J. J.: Népvándorlászori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában (Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil und arpadenzeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Battonya). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1978) 61–84.
- SZABÓ–VÖRÖS 1979: Szabó J. J. – Vörös I.: Gepida lelőhelyek Battonya határában. *Archaeologiai Érteszítő* 106 (1979) 218–229.
- SZALONTAI–TÓTH 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorlászor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–79.
- TAKÁCS 2002: Takács, M.: Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? In: *The Rural House, from the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings. Ruralia* 4. Ed.: Klapste, J. Praha 2002, 272–290.
- B. TÓTH 2006: B. Tóth, Á.: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Budapest 2006.

- VÁRADI 2000: Váradi A.: Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római és késő népvándorlás kori teleprészletekről. In: *Hadak útján. A népvándorlások fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 125–153.
- VÉKONY 1985: Vékony G.: Koranépvándorlás kori telepnyomok Pilismaróton (Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsspuren in Pilismarót) *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985, 85–96.
- VÖRÖS 1998: Vörös G.: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön (Die Gepiden. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarisches Tiefebene).* Gyulai Katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 49–66.
- WICKER–KNIPL 2011: Wicker E. – Knipl I.: Árkok, sáncok, kérdések (Előzetes jelentés Apostag-Szilas-Kelet lelőhelyen végzett feltárásról). In: *A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai.* Archaeologia Cumanica 1. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2011, 79–85.
- ZIMMERMANN 1982: Zimmermann, W. H.: Archäologische Befunde frühmittelalterlicher Webhäuser. Ein Beitrag zum Gewichtswebstuhl. *Jahrbuch Männer Morgenstern* 61 (1982) 111–144.

“HUNDRED GEPID DWELLINGS” – THE STRUCTURE OF THE GEPID SETTLEMENT AT RÁKÓCZIFALVA

The excavations of a huge continuous archaeological site at Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A in 2006–2007 have produced altogether 2062 archaeological features from different periods at the area of 94,979 m². 266 features (485 stratigraphic units), including 10 burials and 105 pit-houses, can be dated to the Gepid phase. In this paper I evaluate these pit-house-like structures according to different aspects. The chronological aspect could not be used in the analysis yet, since the overall evaluation of the pottery finds is still under way. Thus, the results of this paper should be considered as preliminary. Nevertheless, even this preliminary evaluation gives a rough picture of what is most probably the largest 5th–6th century excavated settlement in the Great Hungarian Plain or even in the Carpathian Basin.

The first part of the study presents the outline of the main structural units of the settlement. The structure of the excavated settlements is spread and it covers a territory of approx. 7 ha. A larger part of it consists of dwellings separated by a ditch network renewed at least once. Another part can be characterised by rows of houses located at regular distance from each other; elsewhere the dwellings form small groups. Two average-size pit-houses opened to south-southeast and surrounded by circular ditches are situated at the eastern part of the site. The densest part of the settlement is at the eastern side of the excavated area. All the pit-houses with ovens (15) are located here. This may be interpreted as a workshop area.

In the next part of the paper I evaluate the size, depth and orientation of the buildings and create a typology of the structural features of the houses. The conclusions show a more or less similar picture to the one based on the results of the investigations carried out during the last two decades, thought to be characteristic for the Kingdom of the Gepids. The settlement at Rákóczi falva confirms that Gepid settlements can be characterised by pit-houses with two posts or their variations. The solution with six posts is much rarer than in Transdanubia, and even rarer is the type with posts in the corners. Different asymmetric structures appear in relatively high numbers again as compared to Transdanubia. Many dwellings have no traces of supporters, a phenomenon which has not been documented yet in Transdanubian excavations. In case of the Great Hungarian Plain the situation is slightly different, due to the presence of houses with a single post in the middle.

The settlement at Rákóczifalva with its huge territory, structuring and some kind of regularity represents a new stage of quality among the rural Germanic settlements in Hungary. Its evaluation requires the so-called intra-site analysis, involving more complex methods. The main starting point in this case is the use of several statistical methods, which is inevitable in dealing with such amount of data, even in the analysis of simpler settlement features such as territory, depth, etc.

The statistical analysis (Principal Component Analysis) showed that there were no significantly different groups among the houses according to their main morphological characteristics. However, the distribution of the data on the map emphasises some of the relations. Some categories of the attributes turn up in larger groups, showing particular tendencies (e.g. depth, orientation); in other cases the groups are smaller (e.g. territories or structural orientations); some other categories, at the same time, seem to be rather occasional (for example, the appearance of structural types on the site). Some of these distributions can be accidental. Sometimes, however, too many independent variables are concentrated in small areas. The most striking example for this is the dense eastern part of the settlement where the number of different houses with specific attributions is the highest. Among these attributions such characteristics as small size, shallow depth, presence of the oven, asymmetrical structure or a single post in the middle as well as north–south or north-northeast–south-southwest orientation can be emphasized. Certainly, these attributes are not valid for each of the dwellings but together they collectively detach this part of the site.

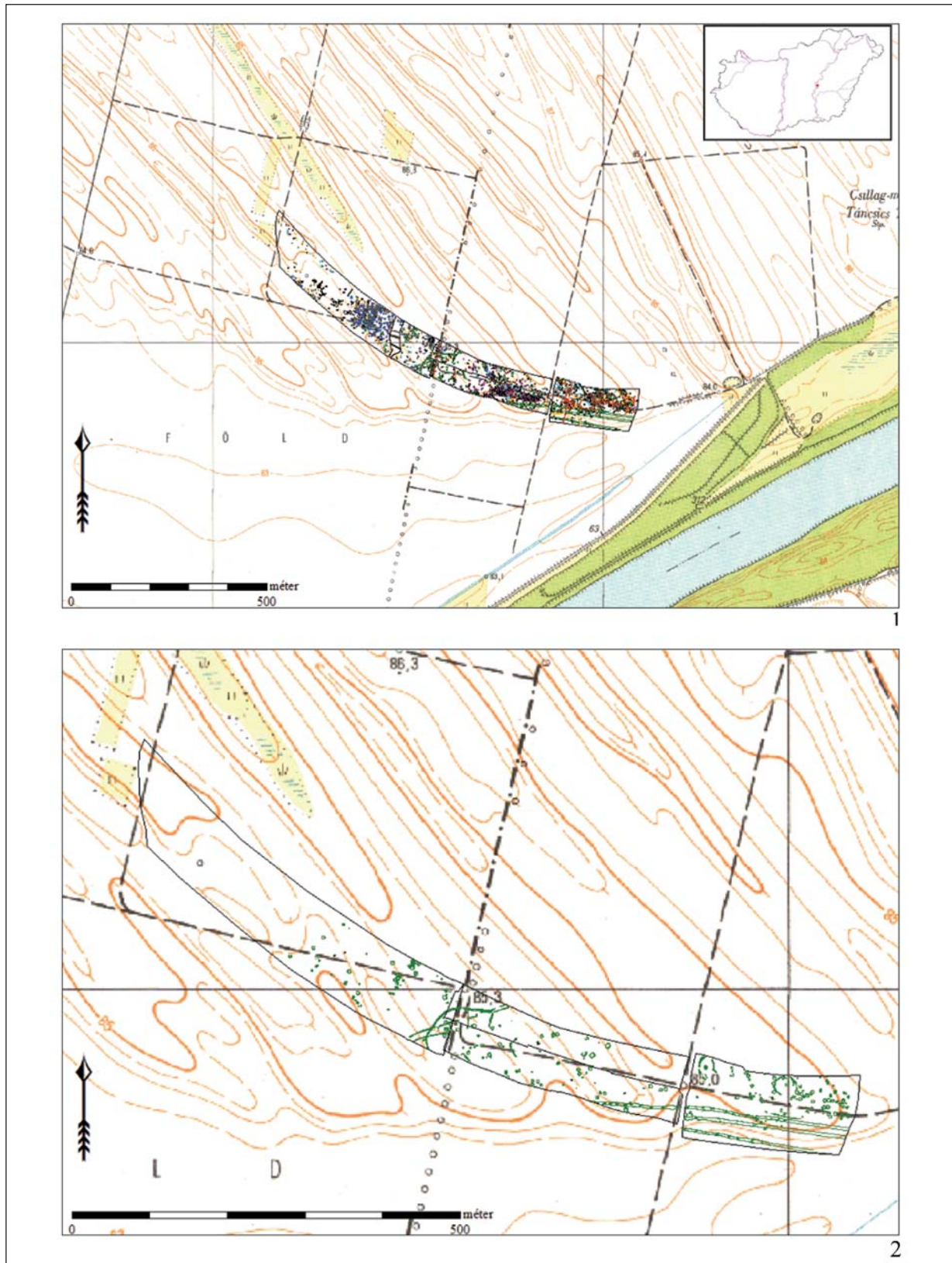
The detailed evaluation helps in outlining the chronological spectrum of the site, which will be even more complex after the completion of the database. As soon as it will have been done, research can be focused on such questions as the spatial structure of the settlement and its changes, household analysis and social differentiation.

JELMAGYARÁZAT AZ 1–7. KÉPEKHEZ

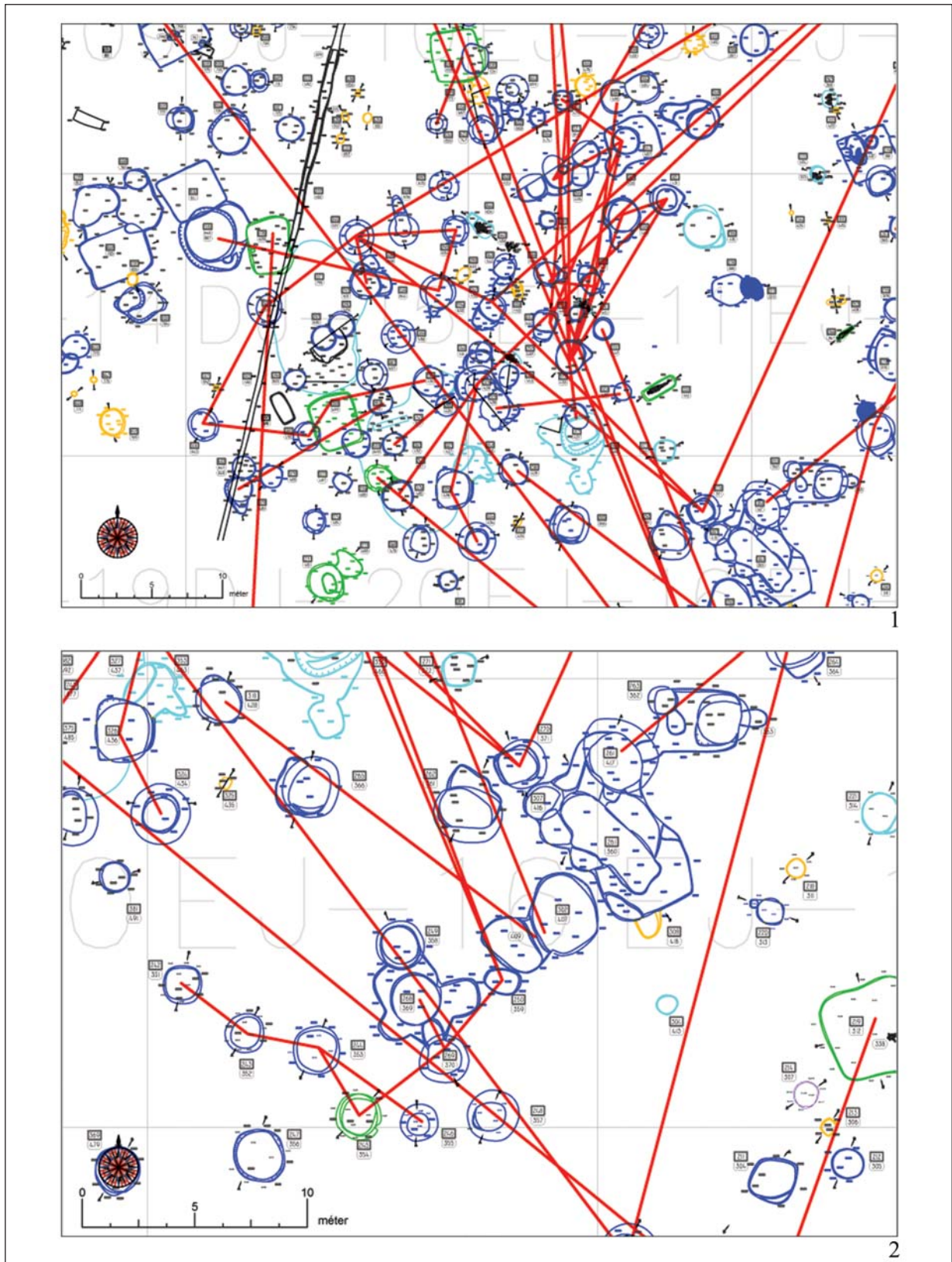
Világoskék: neolitikum; barna: rézkor; sötétkék: szarmata kori telepjelenségek; piros: szarmata kori temetkezések; sötétzöld: gepida kori telepjelenségek; világoszöld: gepida kori temetkezések; lila (magenta): avar kor; sötétlila: népvándorlás kor; sötét narancsszín: késő középkor – kora újkor; sárga: ismeretlen kor; fekete: természetes jelenség, illetve feltárás határa; piros vonal: összeillő edénytöredékek kapcsolatai.

SYMBOLS FOR FIGS 1–7

Light blue: neolithic; brown: Copper Age; dark blue: Sarmatian settlement features; red: Sarmatian burials; dark green: Gepid settlement features; light green: Gepid burials; magenta: Avar Age; purple: Migration Period; dark orange: Late Middle Ages–Early Modern Age; yellow: unknown; black: natural features btw. excavation border; red lines: links of connectable potsherds.

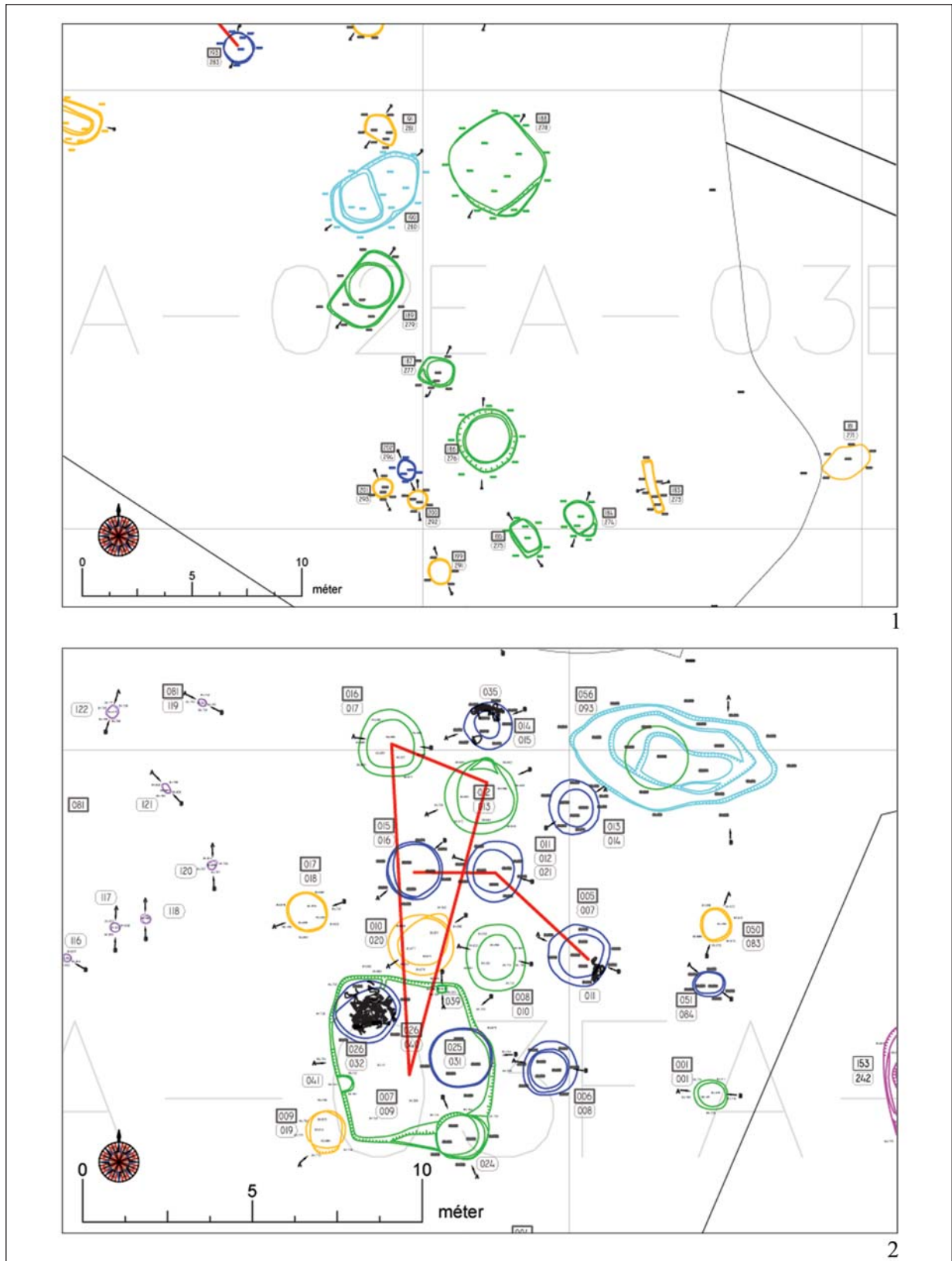

1. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: Összesítő térkép a lelőhely környezetével;
 2: A gepida kori település összesítő térképe
 Fig. 1. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Overview map with the environment of the site;
 2: Overview map of the Gepid settlement

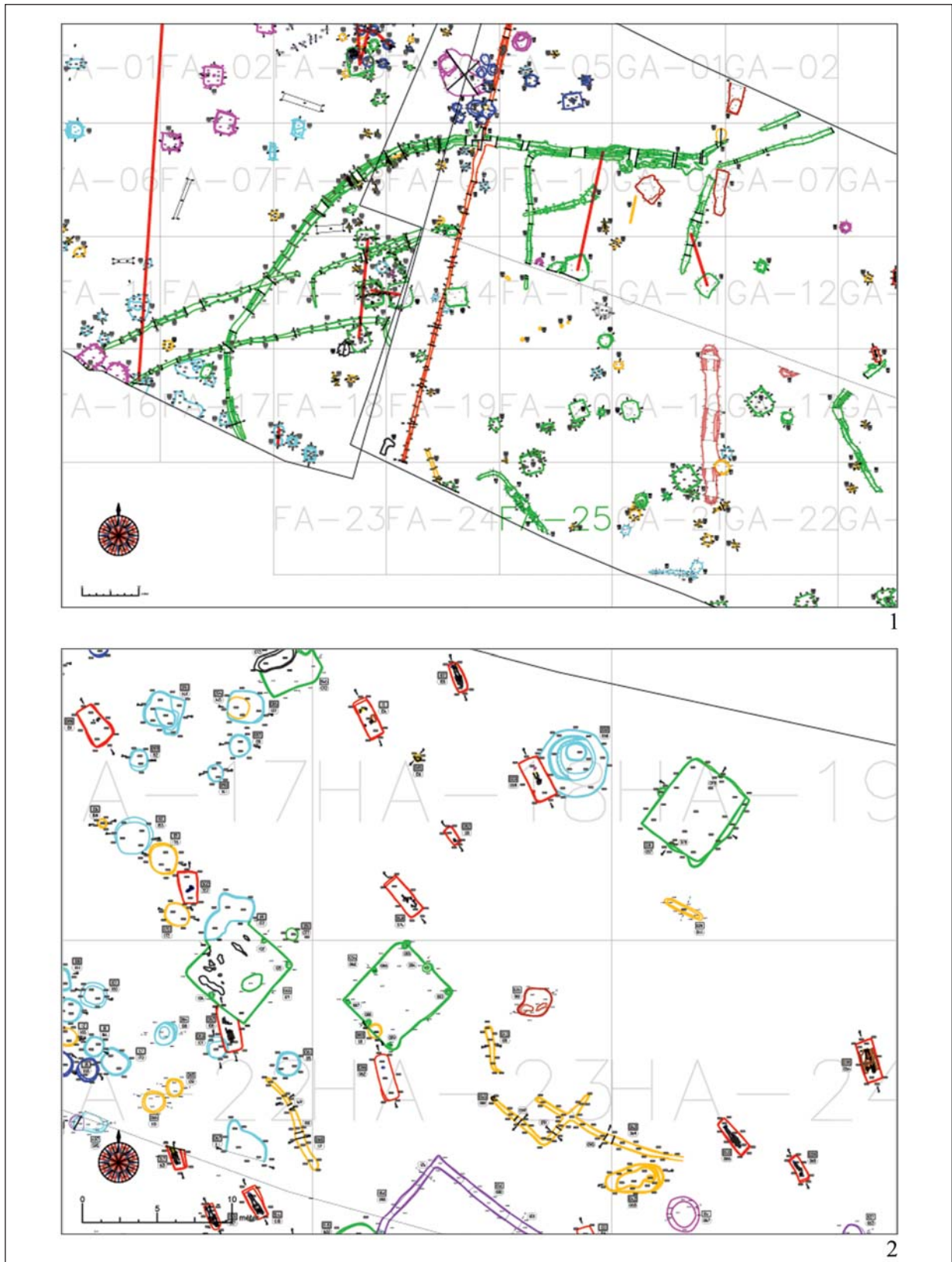

2. kép. Gepida kori településnyomok a település késő szarmata – hun kori pusztulási rétegének környezetében, Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely

Fig. 2. Traces of the Gepid settlement in the vicinity of the destruction horizon of the former Late Sarmatian-Hunnic period settlement, site Rákóczifalva-Bagi-földek 5

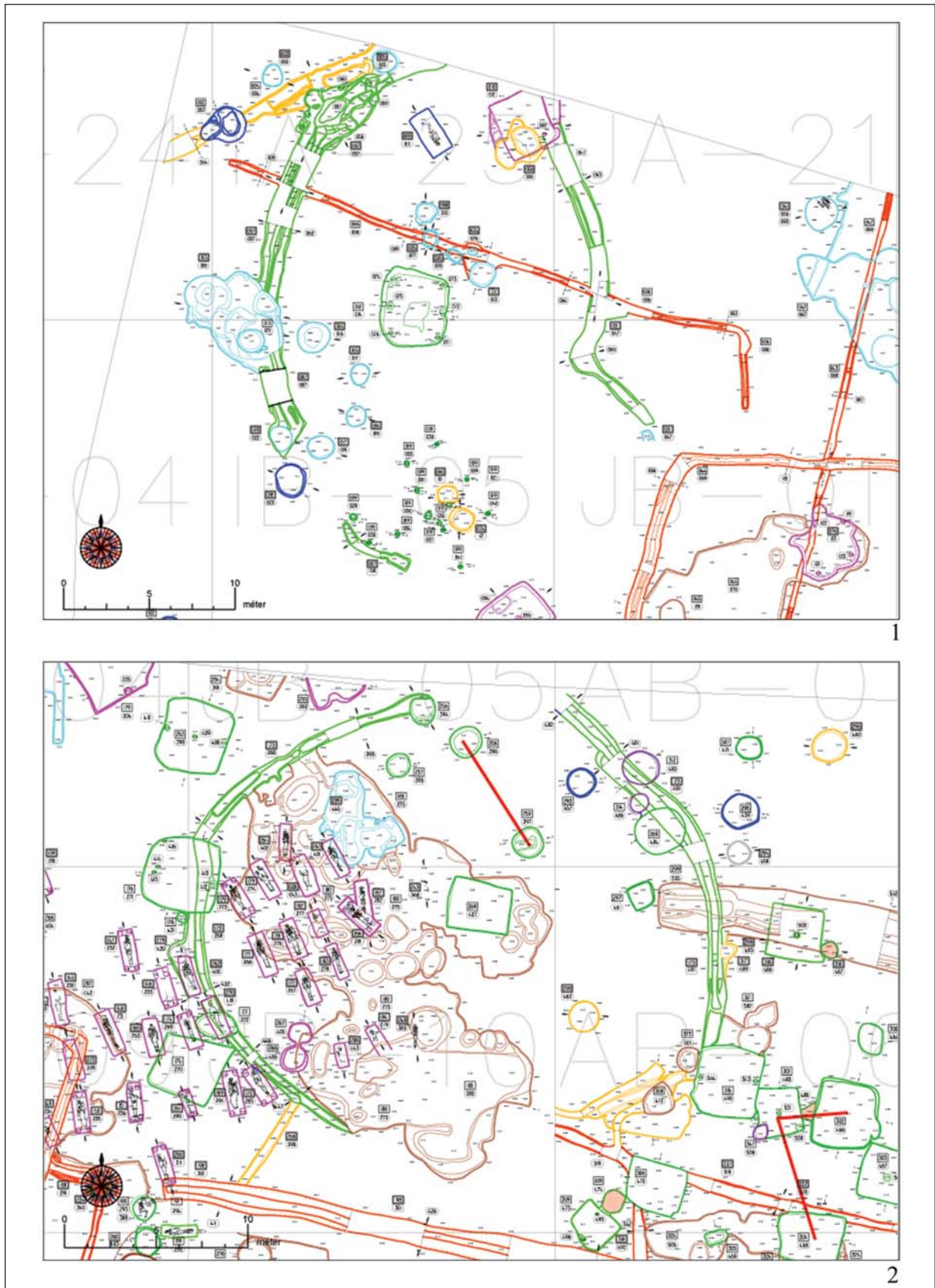

3. kép. 1: Gepida kori települési egység, Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely, középső rész; 2: Kontinuitás-problémák: szarmata és gepida kori megtelepedés nyomai, Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely, északkeleti oldal
 Fig. 3. 1: Gepid settlement unit in the central part of Rákóczi falva-Bagi-földek 5; 2: Problems of continuity between the Late Sarmatian and the Gepid settlement, northeastern part of the site Rákóczi falva-Bagi-földek 5

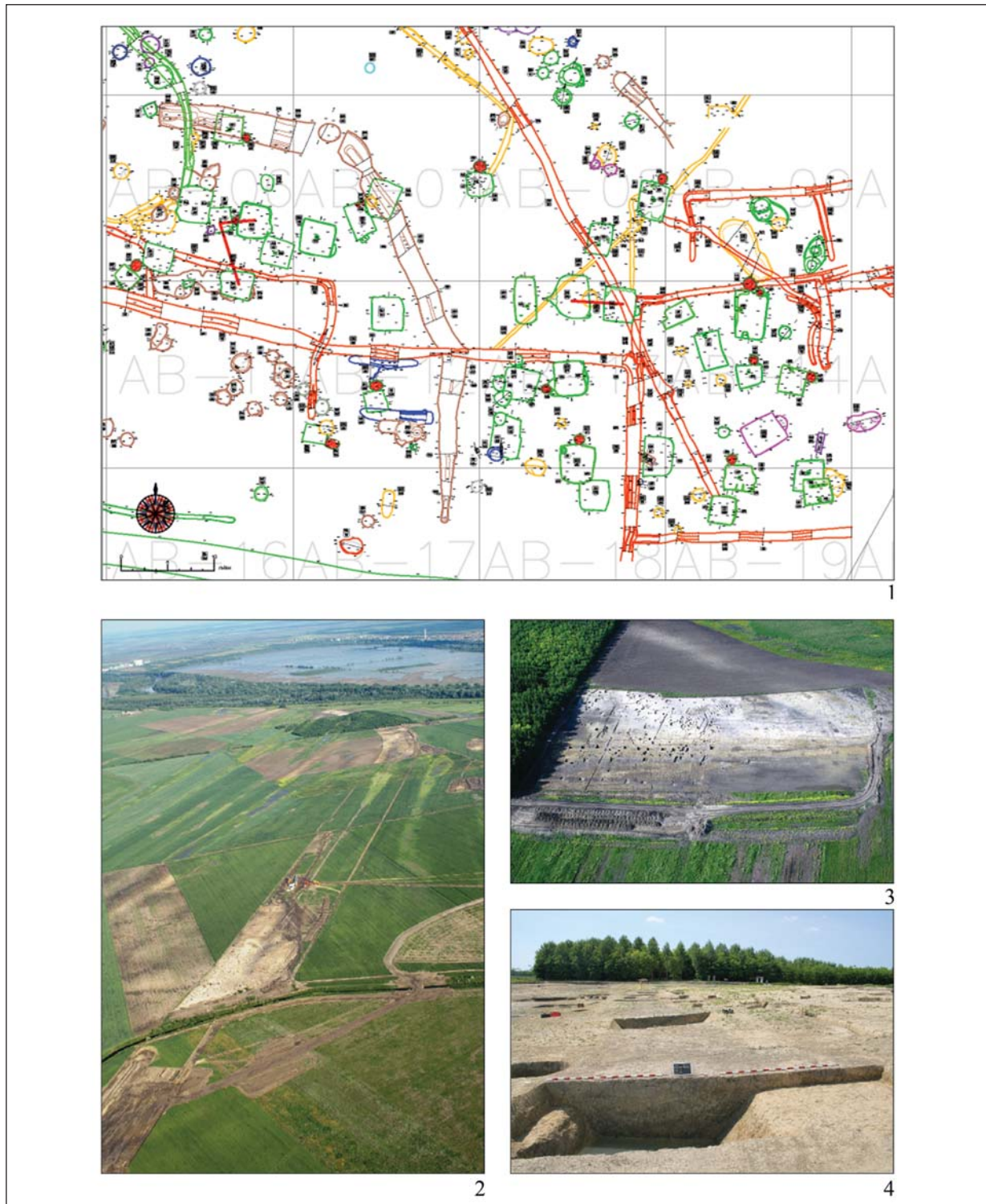

4. kép. 1: Árokrendszerrel tagolt településrészlet, Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8A. lelőhely; 2: A legnagyobb (26,5–28,6 m²) gepida kori épületek elhelyezkedése, Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lelőhely

Fig 4. 1: Settlement unit divided by the ditch system, site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8A; 2: Location of the largest Gepid dwellings (26,5–28,6 m²), site Rákóczifalva-Bagi-földek 8A

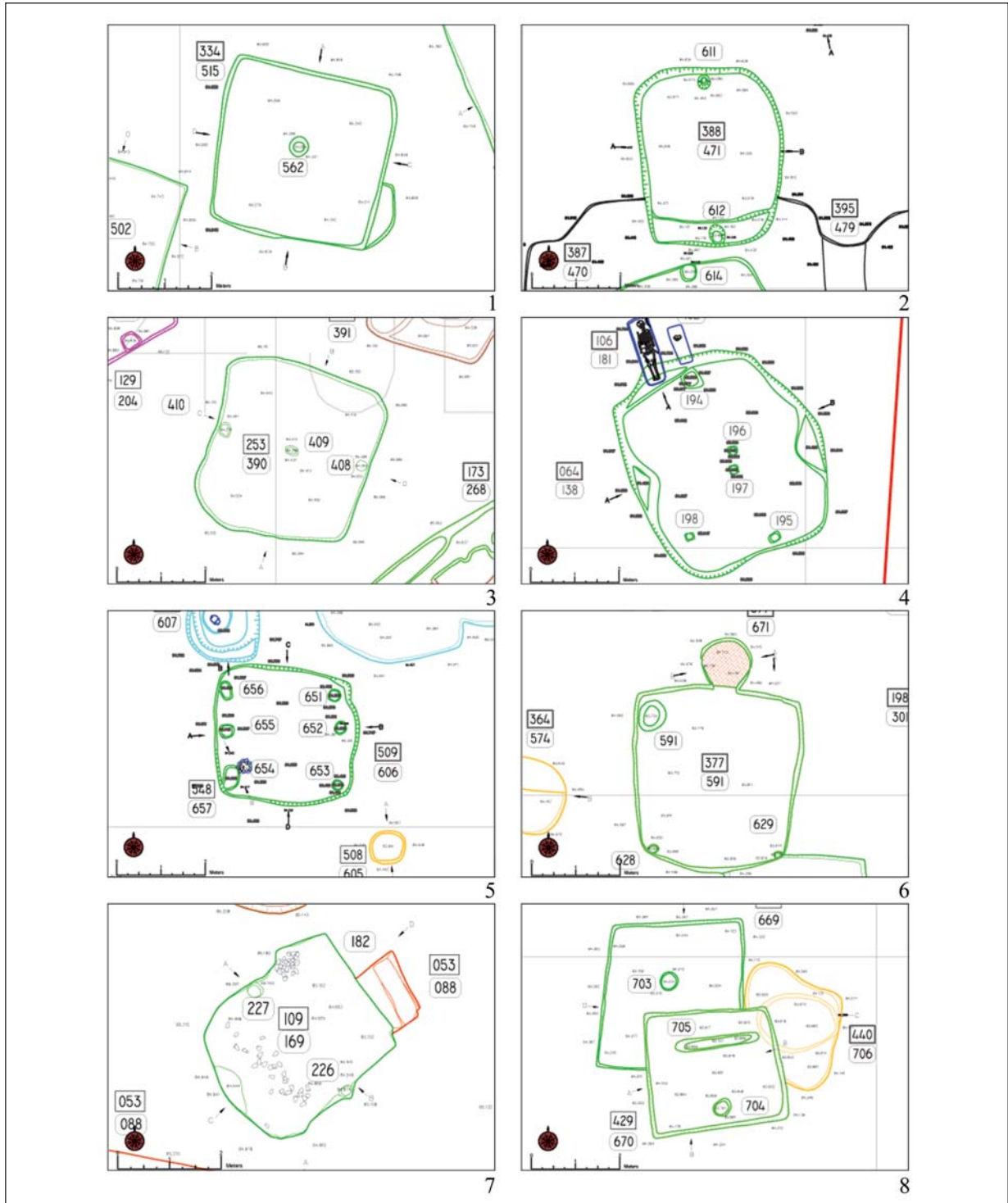

5. kép. Árokkal körülvett gepida kori épületek elhelyezkedése, Rákóczi falva-Bagi-földek 8. lelőhely
 Fig 5. Location of Gepid dwellings surrounded by ditches, site Rákóczi falva-Bagi-földek 8

6. kép. 1: Gepida kori településrész kemencés épületekkel, Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lelőhely keleti oldala; 2: Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely a gát nyomvonalában, háttérben a Tisza és az elárasztott vezsenymartfői kanyar a 2006. évi zöldrár idején; 3: A 8. lelőhely az ártér felé eső hármás árokrendszerrel, feltárás alatt; 4: Az árokrendszer északi ága (8/156/440.)

Fig. 6. 1: Part of the Gepid settlement with dwellings with ovens, eastern part of the site Rákóczifalva-Bagi-földek 8; 2: Sites Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A in the track of the new dam; in the background, the flooded Tisza River in the spring of 2006; 3: Site 8 during the excavation with the triple ditch-system located near the flood basin; 4: The northern branch of the ditch (8/156/440)

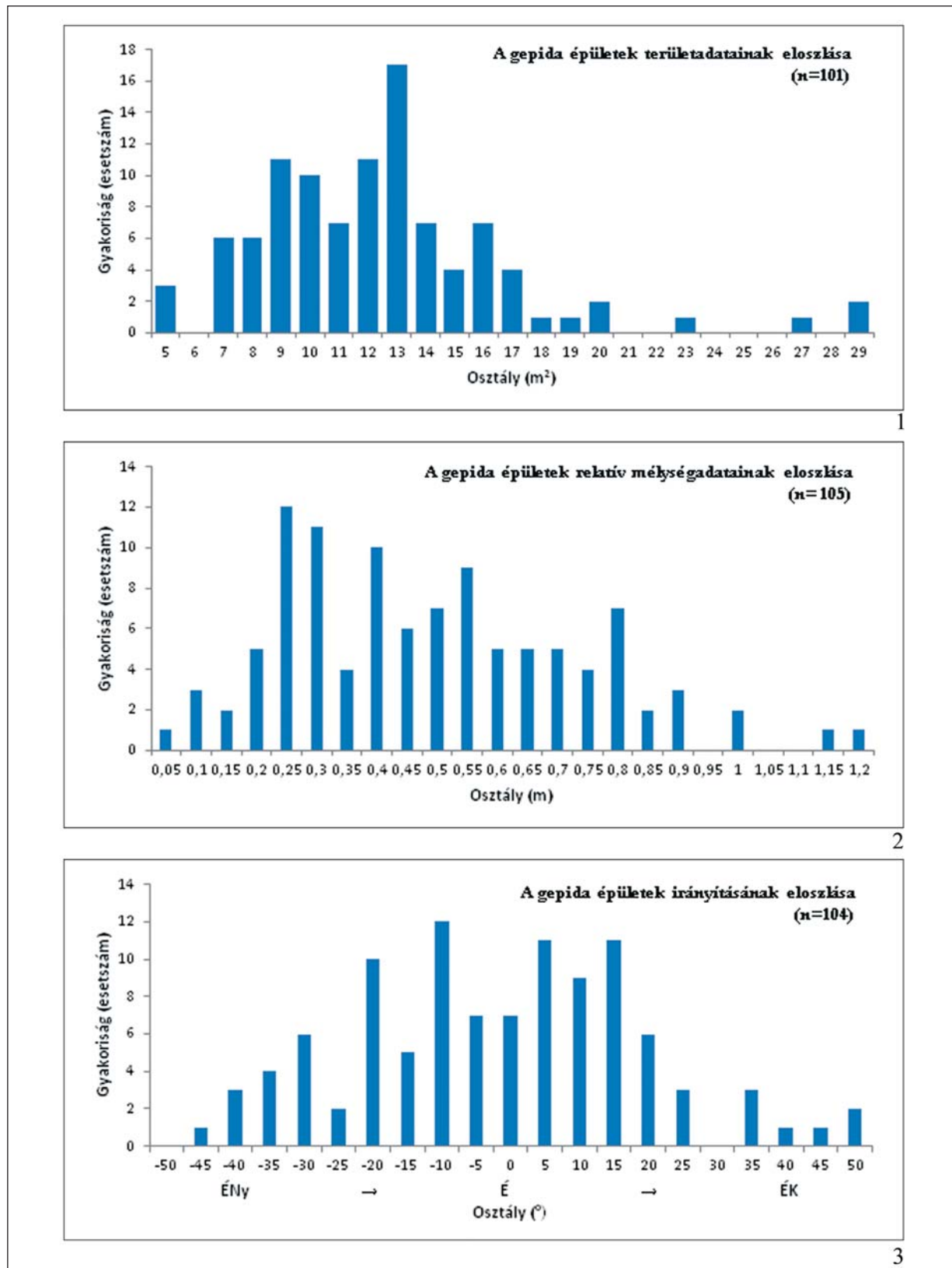
7. kép. 1–6: Példák a gepida kori épületek szerkezeti típusaira. 1: Középoszlopos épület (2. típus, 8/334/515); 2: Két ágásfás épület (3/1. típus, 8A/388/471); 3: A tengelyben három cölöphely (3/2. típus, 8/253/390); 4: A tengelyben több cölöphely, oldalsó kiegészítővel (3/5. típus, 5/64/138); 5: Hatoszlopos épület (4. típus, 8A/509/606); 6: Az oldalfal mentén elhelyezett aszimmetrikus cölöpök (3/6. típus, 8/377/591). 7–8. Szövőházak. 7: 8/109/169.; 8: 8/439/670.

Fig 7. 1–6: Some structure types of the Gepid dwellings, 1: With one post in the middle (Type 2, 8/334/515); 2: Two posts in the axis (Type 3/1, 8A/388/471); 3: Three posts in the axis (Type 3/2, 8/253/390); 4: More posts in the axis with lateral entrance (Type 3/5, 5/64/138); 5: Six posts (Type 4, 8A/509/606); 6: Posts on the sidewalls in asymmetric arrangement (Type 3/6, 8/377/591). 7–8: Weaving workshops. 7: 8/109/169.; 8: 8/439/670

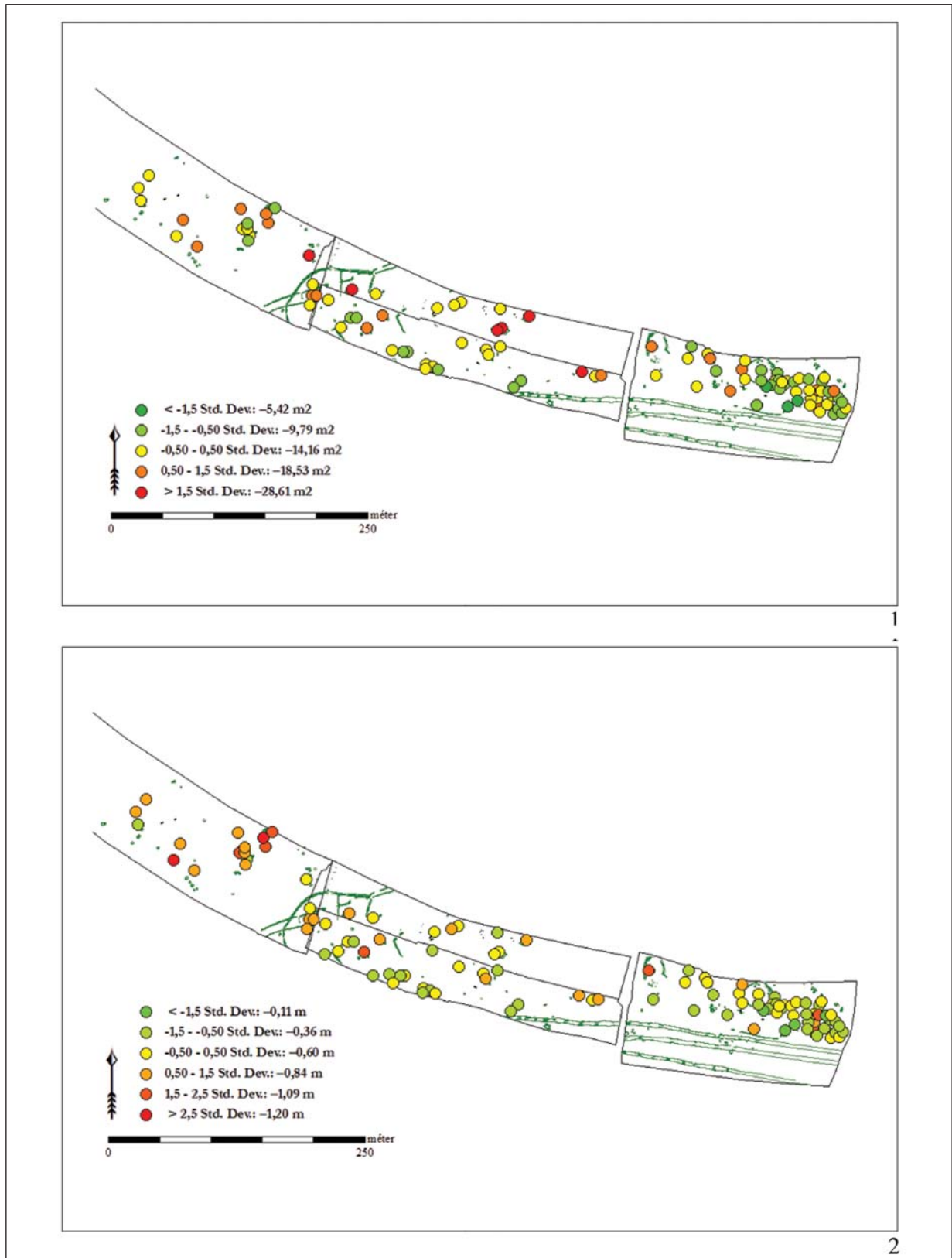
8. kép. 1–3: A 8/109/169. leégett szövőház; 4: 8/431/673. gödör; 5: 8/316/486. épület; 6: 8/422/657. épület;
7–8: 8/336/517. épület

Fig. 8. 1–3: Burnt weaving workshop, 8/109/169; 4: Pit 8/431/673; 5: Dwelling 8/316/486; 6: Dwelling 8/422/657;
7–8: Dwelling 8/336/517

9. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: Az épületek területadatai; 2: Az épületek mélységadatai; 3: Az épületek irányítása

Fig. 9. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Spatial data of the dwellings; 2: Depth data of the dwellings; 3: Orientation of the dwellings

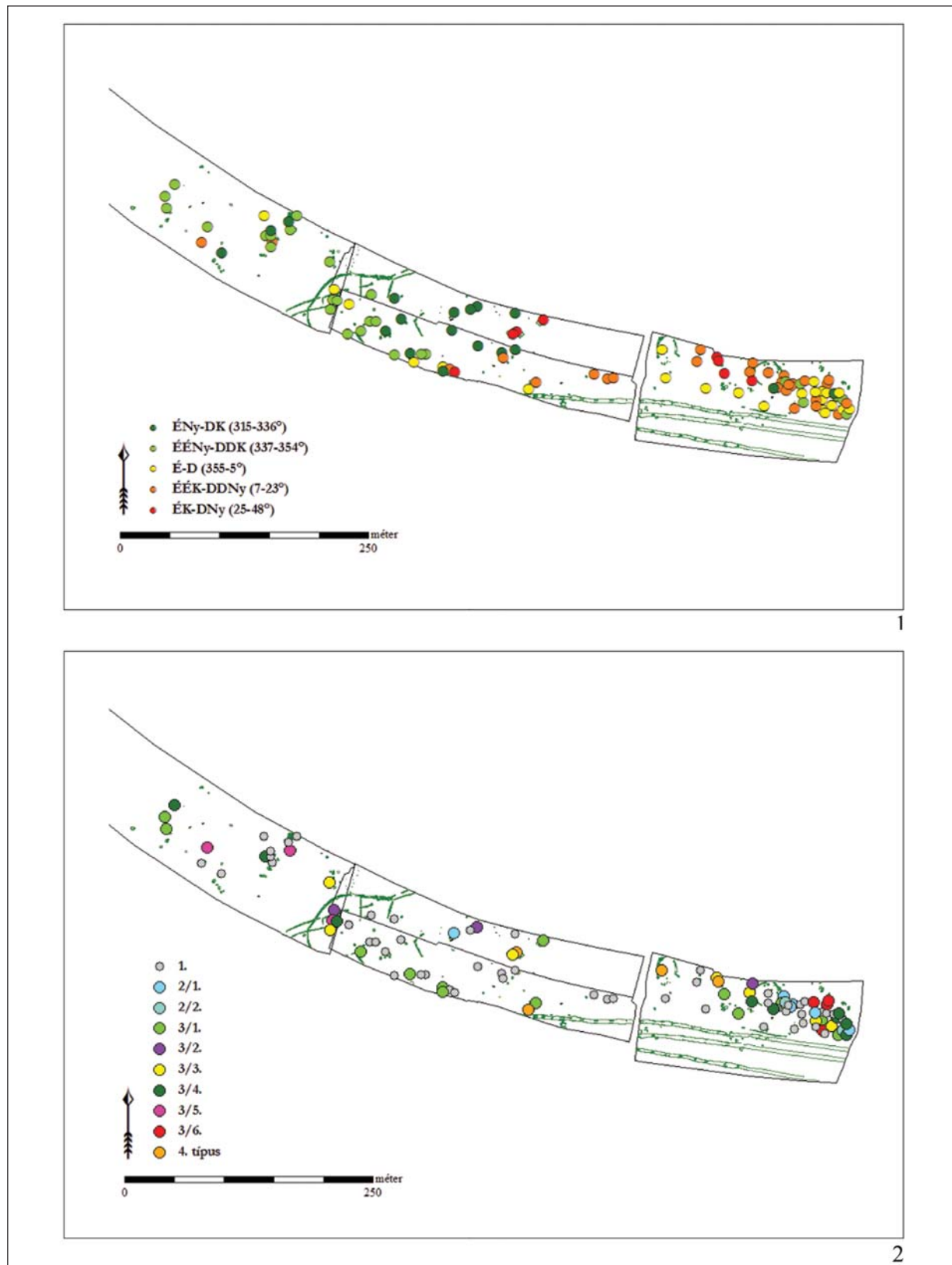

10. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek területi csoportjainak eloszlása;

2: Az épületek mélységi csoportjainak eloszlása

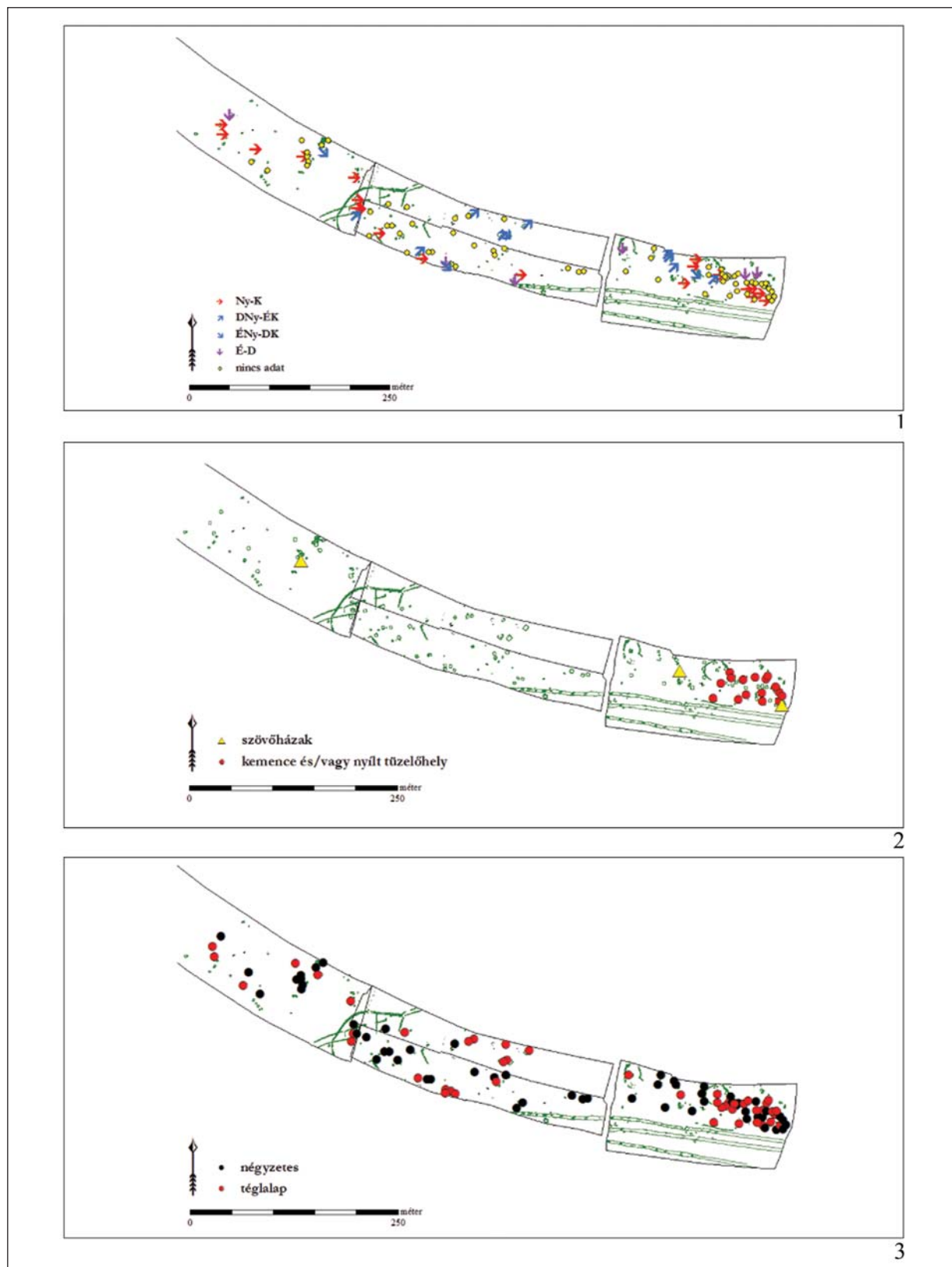
Fig. 10. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Distribution of the spatial groups of the dwellings;

2: Distribution of the depth groups of the dwellings

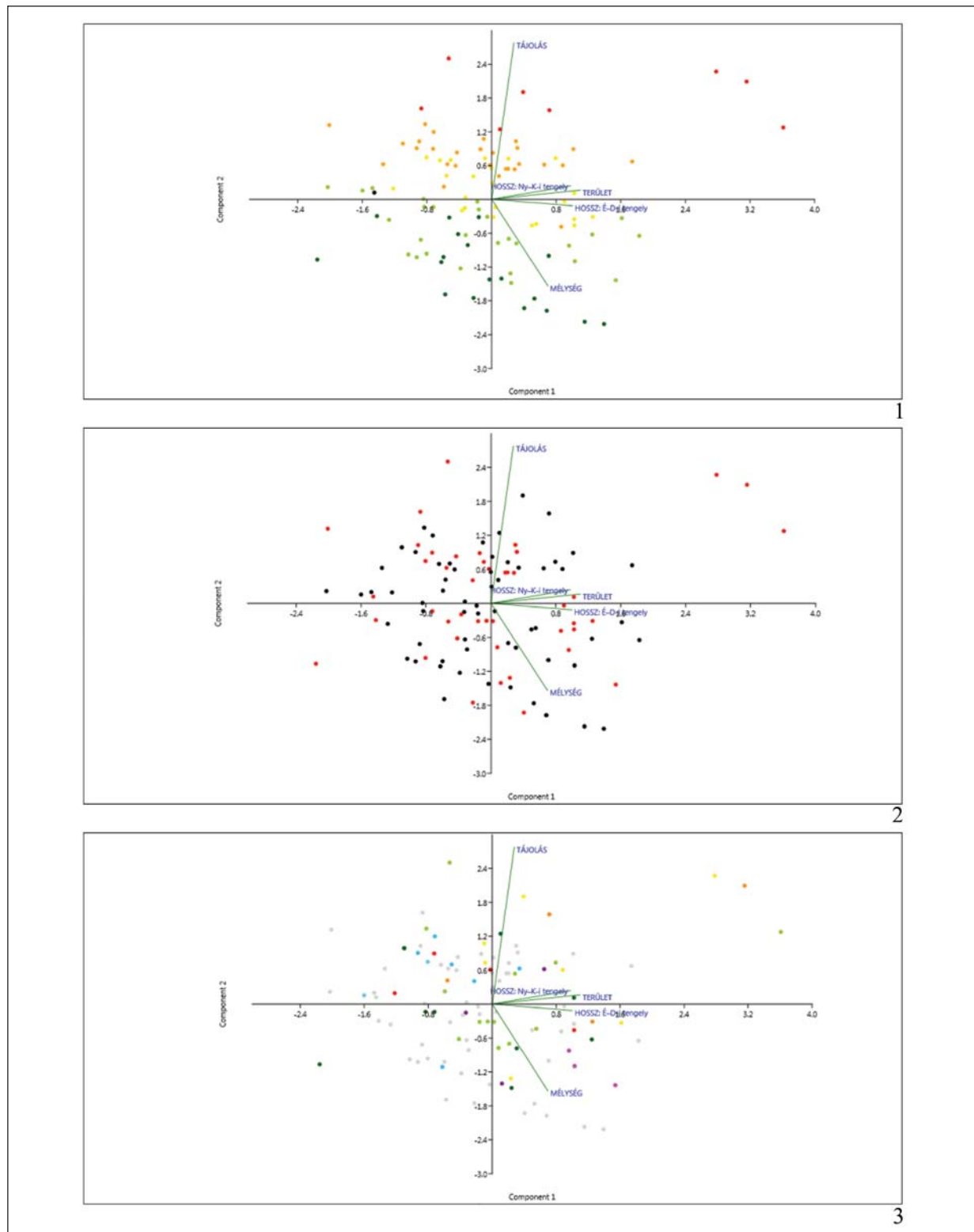
11. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek irányítási csoportjainak eloszlása; 2: Az épületek szerkeztípusainak elhelyezkedése

Fig. 11. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Distribution of the orientation groups of the dwellings; 2: Distribution of the structure types of the dwellings

12. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek szerkezeti tájolásai; 2: Kemencés épületek és szövőházként azonosítható épületek elhelyezkedése; 3: Négyzetes és téglalap alakú épületek eloszlása

Fig. 12. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Structural orientation of the dwellings; 2: Location of the dwellings with oven (red) and weaving activity (yellow); 3: Distribution of the square (black) and rectangular (red) dwellings

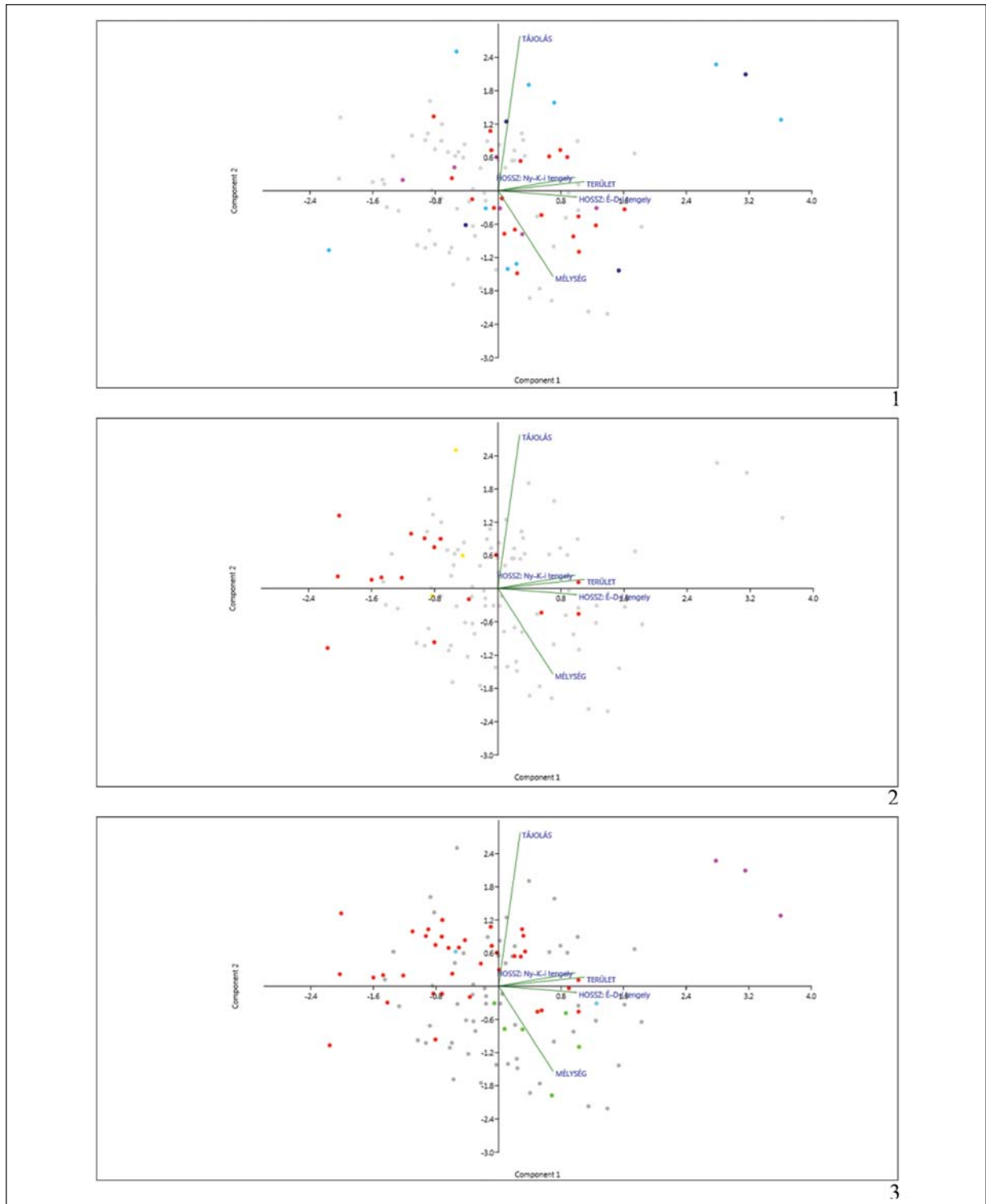
13. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely: főkomponens-elemzés az épületek metrikus adatai alapján.

1: Az épületek irányítása szerint (jelmagyarázat: vö. 11. kép 1); 2: Az épületek alakja szerint (vö. 12. kép 3);

3: Szerkezeti típusok szerint (vö. 11. kép 2)

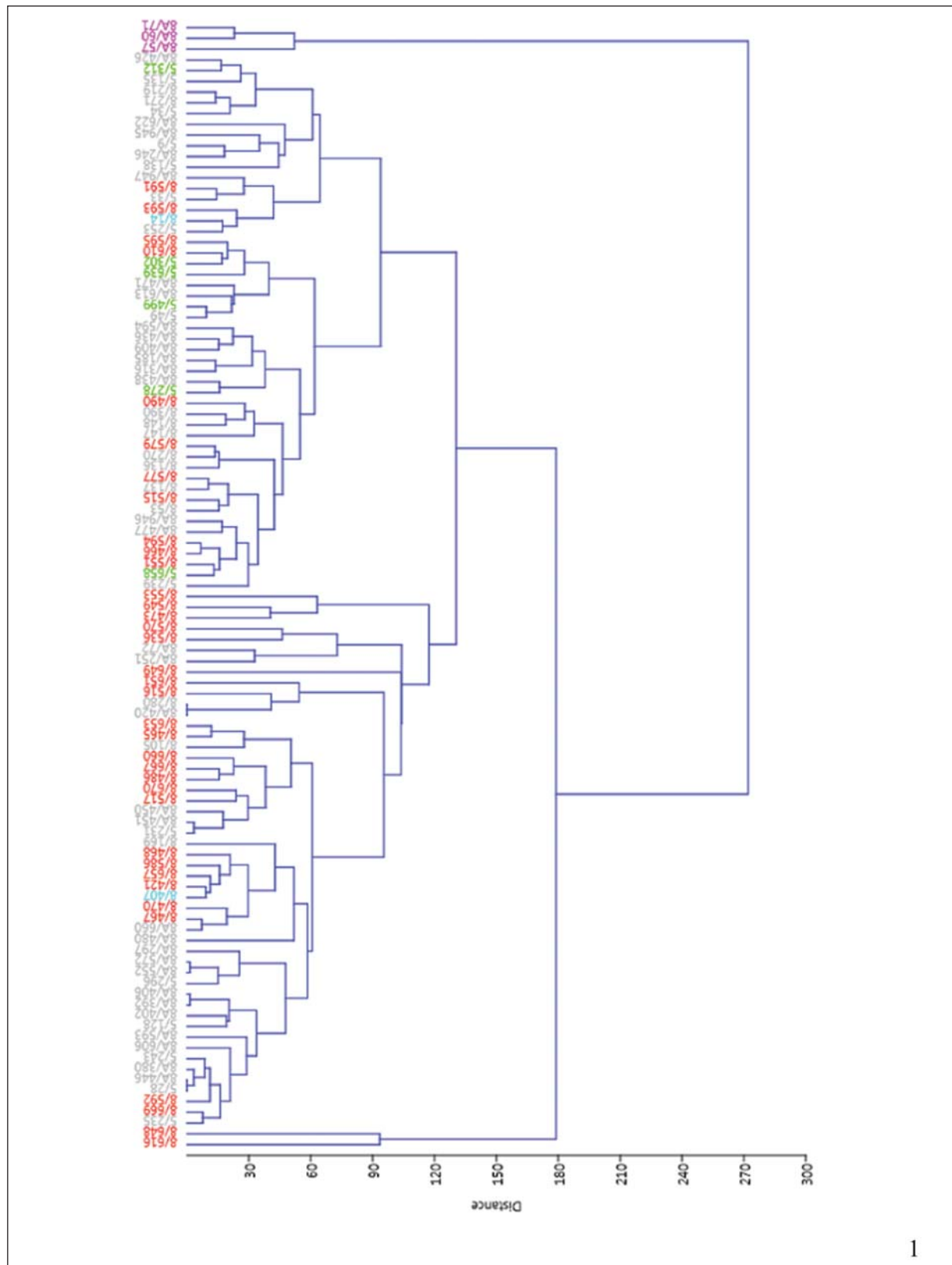
Fig. 13. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. Principal Component Analysis on the ground metric data of the dwellings. 1: According to orientation (see the legend of fig. 11. 1); 2: According to shape (see fig. 12. 3);

3: According to structure types (see fig. 11. 2)

14. kép. Főkomponens-elemzés az épületek metrikus adatai alapján. 1: Az épületek szerkezetének tájolása szerint (vö. 12. kép 1); 2: Kemencés épületek és szövőházak (vö. 12. kép 2); 3: Térbeli csoportok kiemelésével (piros: Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lelőhely keleti oldala; zöld: 5. lelőhely nyugati oldala, szarmata település fölött; lila: „nagy épületek” csoportja, 8A. lelőhely; kék: körárokkaal kerített épületek, 8. lelőhely)

Fig. 14. Principal Component Analysis on the ground metric data of the dwellings. 1: According to structure orientation (see fig. 12. 1); 2: According to dwellings with oven and weaving activity (see fig 12. 2); 3: According to some groups (red: eastern part of site 8; green: western part of site 5, above the Late Sarmatian settlement; magenta: largest buildings, site 8A; blue: dwellings surrounded by ditches, site 8)

15. kép. A gepida kori épületek összefüggései hierarchikus klaszteranalízis (csoportátlag-algoritmus) alapján (kiemelések vö. 14. kép 3), Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely

Fig. 15. Relations of the Gepid dwellings according to hierarchical cluster-analysis (Paired Group algorithm, see the legend of fig. 14. 3), site Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A